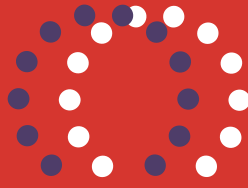

Mikko Niemelä
Anu Raijas

Kohtuullinen kulutus ja perusturvan riittävyys

Näkökulmia kohtuullisen kulutuksen määrittelyyn
ja mittaamiseen

80/2012

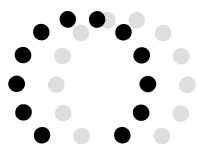
Sosiaali- ja terveysturvan selosteita

Mikko Niemelä ja Anu Raijas

**Kohtuullinen kulutus
ja perusturvan riittävyys**

**Näkökulmia kohtuullisen kulutuksen
määrittelyyn ja mittaamiseen**

80/2012
Sosiaali- ja terveysturvan
selosteita

Kela®

KELAN TUTKIMUSOSASTO | HELSINKI 2012

ISBN 978-951-669-887-1 (nid.), 978-951-669-888-8 (pdf)
ISSN 1455-0113

Juvenes Print – Tampereen yliopistopaino Oy
Tampere 2012

SISÄLTÖ

---

1 Johdanto	3
1.1 Perus- ja vähimmäisturva lainsäädännössä.....	3
1.2 Välttämättömän ja kohtuullisen kulutuksen määrittelyjä ja aiempia tutkimuksia.....	5
1.2.1 Välttämättömän ja kohtuullisen kulutuksen määrittelyn historiaa.....	5
1.2.2 Menetelmiä välttämättömän ja kohtuullisen kulutustason määrittelyyn	6
2 Tavoitteet ja aineistot.....	8
2.1 Tavoitteet	8
2.2 Aineistot.....	9
2.2.1 Kulutustutkimusaineistot	9
2.2.2 Viitebudjetit.....	10
3 Kotitalouksien tulot ja kulutus 1985–2006	11
3.1 Tulojen ja kulutuksen muutokset 1985–2006.....	12
3.2 Pienituloisten ja vähän kuluttavien kulutus ...	14
3.3 Yhteenveto	22
4 Kohtuullinen kulutus viitebudjettien näkökulmasta	22
4.1 Viitebudjettien laadinta ja käyttö eri maissa ...	23
4.2 Kohtuullisen minimin viitebudjetit Suomessa.....	24
4.3. Yhteenveto	27
5 Johtopäätökset	27
Lähteet	31
Liitetaulukot.....	35

Kirjoittajat

Mikko Niemelä, VTT, ma. professori, Tampereen
yliopisto, Terveystieteiden yksikkö;
johtava tutkija, Kelan tutkimusosasto
etunimi.sukunimi@kela.fi

Anu Raijas, MMT, dosentti,
tutkimuspäällikkö, Kuluttajatutkimuskeskus
etunimi.sukunimi@kuluttajatutkimuskeskus.fi

Sarjan julkaisut on hyväksytty
tieteellisessä arvioinnissa.

© Kirjoittajat ja Kelan tutkimusosasto
www.kela.fi/tutkimus
tutkimus@kela.fi

1 Johdanto

Tämä raportti on osa laajempaa Suomen Akatemian rahoittamaa perusturvan tasoa useista näkökulmista valottavaa tutkimushanketta *Back to the Basics: Basic Security and Consumption*¹. Hankkeen tavoite on tarkastella perusturvan riittävyyttä, elämisen kustannuksia ja ihmisten selviytymiskeinoja erilaisissa elämäntilanteissa. Lisäksi hankkeessa tutkitaan perusturvaan liittyvää poliittista päätöksentekoa ja sitä, millä tavoin kuluttajuus esiintyy perusturva koskevassa lainsäädännössä. Monitieinen hanke lähestyy aihetta erilaisin tutkimusmenetelmin ja teoreettisin lähestymistavoin. Tämä raportti liittyy perusturvan riittävyyttä koskevaan osahankkeeseen, jonka tavoite on tutkia kohtuullisena pidettävän kulutuksen sisältöä ja tasoa. Tuloksia voidaan verrata suomalaisen perus- ja vähimmäisturvan tasoon sekä niihin periaatteisiin tai tavoitteisiin, jotka perusturva koskevassa lainsäädännössä määritellään.

Raportin rakenne on seuraava. Seuraavassa aluluvussa tehdään lyhyt katsaus perusturva koskevaan lainsäädäntöön. Katsauksessa tarkastellaan, millä tavoin ja millä tarkkuudella lainsäädäntö määrittelee perustoimeentulon tason ja sisällön sekä missä määrin lainsäädäntö ottaa kantaan perusturvan riittävyyteen. Tämän jälkeen keskitytään välttämättömän ja kohtuullisen kulutuksen määrittelyihin sekä esitellään aiempia suomalaisia tutkimuksia perusturvan riittävyydestä. Luvussa 2 esitellään tämän tutkimuksen tavoitteet ja käytetyt aineistot. Luvut 3 ja 4 tarjoavat kaksi näkökulmaa kohtuullisen kulutuksen määrittelyyn. Viimeisessä luvussa esitellään johtopäätökset, jossa ensiksi vertaillaan eri tutkimusmenetelmien tarjoamaa kuvaa kohtuullisesta kulutuksesta Suomessa. Toiseksi tässä luvussa vertaillaan eri menetelmin saatuja kohtuullisen kulutuksen tasoja tämän päivän perus- ja vähimmäisturvaetuuksien tasoon Suomessa.

1.1 Perus- ja vähimmäisturva lainsäädännössä

Suomen perustuslain 19 §:n ensimmäinen momentti takaa jokaiselle, joka ei kykene hankkimaan ihmisarvoisen elämän edellyttämää turvaa, oikeuden välttämättömään toimeentuloon ja huolenpitoon. Tämän välttämättömän toimeentulon on näh-

ty edellyttävän tapauskohtaista tarveharkintaa. Osana vuoden 1995 perusoikeusuudistusta oikeus välttämättömään toimeentuloon sisällytettiin hallitusmuotoon (15a §). Perustoimeentulon turvan on puolestaan katsottu merkitsevän kattavampaa turvaa kuin oikeus välttämättömään toimeentuloon. Kaikille ilman tarveharkintaa oikeutettu perustoimeentulo määritellään perustuslain 19 §:n toisessa momentissa. Siinä määritelty perustoimeentulon turva antaa turvaa työttömyyden, sairauden, työkyvyttömyyden ja vanhuuden aikana sekä lapsen syntymän jälkeen ja huoltajan menetyksen tapahtuessa. Perustoimeentulon turvan tulisi olla tasoltaan enemmän kuin ensimmäisen momentin esittämä välttämätön toimeentuloturva. Perustuslain mukaisia perusturvaetuuksia ovat työttömyysturvan peruspäiväraha, työmarkkinatuki, sairausvakuutuslain mukaiset sairaus- ja vanhempainpäivärahat sekä työkyvyttömyyden, vanhuuden ja huoltajan menetyksen perusteella maksettavat kansaneläkkeet. Sosiaaliturvan uudistamista pohtinut SATA-komitea rinnasti perusturvaetuksiin myös lapsilisät ja kotihoidon tuen (Sosiaali- ja terveysministeriö 2009, 45; Terveyden ja hyvinvoinnin laitos 2011).

Perustuslaissa ei tarkemmin määritellä, mikä on riittävä tai keskimääräiseen nähden kohtuullinen perusturvan taso. Käytännössä ihmisarvoisen elämän edellyttämä turva määritellään vähimmäisetuuksia koskevassa lainsäädännössä. Tässä suhteessa erityisen keskeisessä asemassa on toimeentulotukea koskeva lainsäädäntö. Lisäksi toinen keskeinen perusturvaetus on eläkkeensaajia koskeva takuueläke, joka määrittelee vähimmäiseläketason. SATA-komitean esityksen mukaisesti takuueläke tuli voimaan 1. maaliskuuta 2011 ja sen täysimääräinen tuloaraja on 685 euroa kuukaudessa vuonna 2010 sovellettavassa tasossa. Takuueläke on vähimmäisetuus, ”jolla turvattaisiin Suomessa asuvan eläkkeensaajan toimeentulo, jos hänen eläkkeensä eivät muutoin riitä kohtuulliseen toimeentuloon” (HE 50/2010).

Toimeentulotuki on puolestaan viimesijainen, välttämätöntä toimeentuloa turvaava taloudellinen tukimuoto. Sen ”tarkoituksena on turvata henkilön ja perheen toimeentulo ja edistää itsenäistä selviytymistä” ja sen avulla ”turvataan henkilön ja perheen ihmisarvoisen elämän kannalta vähintään välttämätön toimeentulo” (L 191/2001). Toimeentulotuen rakenne ja suuruus on pyritty muodostamaan siten, että se kattaa tukea tarvitsevien riittävän peruskulutuksen. Vuoden 1984 lainsäädäntöuudistuksessa, jossa huoltoapu korvattiin toimeentulotuella, toimeentulotukea perusteltiin sillä, että toimeen-

¹ Suomen Akatemian päätös nro 128434. Hankkeeseen osallistuvat Kela, Kuluttajatutkimuskeskus, Helsingin yliopisto sekä Terveyden ja hyvinvoinnin laitos.

tulotuen avulla voidaan määritellä perustoimeentuloturvan yleiset perusteet. Tällä ”varmistettaisiin tukea tarvitseville riittävä elatus ja luotaisiin nykyistä yhtenäisempi pohja kohtuullisen toimeentulon takaamiseksi maan eri puolilla”. Lisäksi lakiesityksessä tähdennettiin, että ”perustoimeentulon määrittelyssä olisi tarkoituksenmukaista ottaa lähitökohtaksi kansaneläkelain mukaiset etuudet sekä kulutustutkimusten tulokset”. (HE 102/1981, 7.)

Toimeentulotuesta annetun lain (L 1412/1997) 7 a §:ssä toimeentulotuen perusosalla katettaviin menoihin kuuluvat ravinto- ja vaatemenot, vähäiset terveydenhuoltomenot, henkilökohtaisesta ja kodin puhtaudesta, paikallisliikenteen käytöstä ja harrastus- ja virkistystoiminnasta aiheutuvat menot sekä vastaavat yksilön ja perheen jokapäiväiseen toimeentuloon kuuluvat menot. Vuonna 2010 yksin asuvalle toimeentulotuen perusosa oli 417 euroa. Perusosan lisäksi toimeentulotukilain 7 b §:ssä määritellään tarpeellisen suuruisina huomioon otettavat muut perusmenot, joita ovat asumismenot, taloussähköstä aiheutuvat menot, kotivakuutusmaksu sekä vähäistä suuremmat terveydenhuoltomenot.

Toimeentulotuen tarkoitus ei kuitenkaan ole pelkkä elämälle välttämättömän ja fyysisen olemassaolon takaavan turvan antaminen. Jo toimeentulotuesta säädettäessä puhuttiin ”riittävästä elatuksesta” ja ”kohtuullisesta toimeentulosta” (HE 102/1981). Kuten sosiaali- ja terveysministeriön oppaassa toimeentulotukilain soveltajille todetaan, ”sen tavoitteena ei ole vain pitää henkilöä tai perhettä hengissä. Toimeentulotuen tarkoituksena on myös antaa mahdollisuuksia osallistua yhteiskunnan toimintaan. Toimeentulotuki on tarkoitettu kattamaan menoja laajemmin kuin ihmisarvoisen elämän edellyttämää turvaa vastaava välttämätön toimeentulo vaatii” (Sosiaali- ja terveysministeriö 2007, 16).

Toisin kuin viimesijaisessa perusturvan muodossa, toimeentulotuessa, perustuslain 19 §:n toisen momentin tarkoittamissa syyperusteisissa perusturvaetuuksissa ei selkeästi määritellä, mikä on riittäväksi tai kohtuulliseksi katsottu toimeentulon taso erilaisille kotitalouksille. Perus- tai vähimmäisturvan tasoa ja sen riittävyttä on kuitenkin pohdittu jo 1970-luvulla esimerkiksi Sosiaalihuollon periaatekomiteassa (KM 1971:A25) ja Sosiaalihuollon komiteassa (KM 1974:32). Lisäksi 1990-luvulla useat työryhmät käsittelivät perustoimeentuloturva, sen toimeenpanoa ja riittävyttä sekä suhdetta toisiin etuuksiin. Näistä keskeisin oli vähimmäisturvan

riittävyttä pohtinut kansliapäällikkö Markku Lehdon johtama Vähimmäisturvatyöryhmä (Sosiaali- ja terveysministeriö 1994).

Laaja ja systemaattinen perustoimeentuloturvan riittävyttä arvioiva tutkimushanke oli 1990-luvun lopulla toteutettu silloisen Stakesin, nykyisen Terveyden ja hyvinvoinnin laitoksen, ja Kuluttajatutkimuskeskuksen Vähimmäisturvan taso -hanke (Aatola ja Viinisalo 1999; Forma, Heikkilä ja Keskitalo 1999; Kosunen 1999). Tämän hankkeen tuloksia käsitellään tarkemmin seuraavassa luvussa. Erilaisia välttämättömän tai kohtuullisen kulutuksen määrittelyjä on toki tehty myös muissa tutkimuksissa, lähinnä köyhyys- ja huono-osaisuustutkimuksien ”sivutuotteena”. Näiden tutkimusten tavoitteiden keskiössä ei kuitenkaan ole ollut kohtuullisen tai vähimmäiskulutuksen rakenteen tai tason vertaaminen vähimmäis- tai perusturvaan. Toisaalta tehdyt selvitykset vähimmäis- tai perusturvan saajien määrästä, etuuksien tasosta ja niiden kehityksestä ovat puolestaan usein vailla systemaattista pohdintaa siitä, mikä tulisi olla riittävä toimeentulon taso, joka tarkastelussa olevilla etuuksilla pyritään takaamaan. Viimeksi perusturvaetuuksien tasoa ja saajien määriä on selvitetty laajemmin SATA-komitean työssä (Moisio 2009) sekä perusturvan riittävyden arviointiraportissa (Terveyden ja hyvinvoinnin laitos 2011).

SATA-komitea otti esille myös perusturvan riittävyteen liittyvän tutkimustiedon epäsystemaattisuuden ja vähäisyyden. Se totesi loppuraportissaan seuraavaa:

”Nykyinen suomalainen tutkimustieto perusturvan riittävydestä on hajanaista, riittämätöntä ja muodossa, joka ei välttämättä palvele poliittista päätöksentekoa. Tämän vuoksi perusturvan riittävyden määräraikainen arviointitehtävä tulee lakisääteistä. Menettely mahdollistaisi sen, että vaalikausittain säännöllisesti arviointiaisiin luotettavasti perusturvan, ansioturvan ja yleisen tulotason kehitystä. Tämä arvio antaa pohjan päätellä, onko perusturvan taso eriytyvässä liiaksi yleisen elintason kehityksestä.” (Sosiaali- ja terveysministeriö 2009, 33.)

SATA-komitean linjauksen pohjalta perusturvan määrärajojen tehtävä kokonaisarviointi säädettiin kansaneläkeindeksistä annettuun lakiin ja se tuli voimaan joulukuussa 2010. Sitä koskevassa hallituksen esityksessä (HE 108/2010) lakimuutoksen tavoitteeksi määriteltiin ”saada säännöllisesti kokonaisarvio perusturvaetuuksia saavien kotitalouk-

sien toimeentulon kehityksestä”. Riittävyyttä tulisi arvioida perustuslain 19 §:n 1 ja 2 momentin perusteella toimeentulotuen käytön näkökulmasta ja sen mukaan, missä määrin perusturva tekee mahdolliseksi osallistumisen yhteiskuntaan. Arvio koskisi Kelan toimeenpanemia etuuksia sekä toimeentulotukea, kuitenkin siten, että se ”kattaisi yksittäisten etuuksien ohella perustoimeentuloon vaikuttavien tekijöiden kokonaisuuden”. Näin ollen siinä otettaisiin huomioon myös eri elämäntilanteisiin liittyvät erityispiirteet. Arvio perusturvaetuksia saavien kotitalouksien toimeentulosta tulisi suhteuttaa muihin väestöryhmiin. Ensimmäinen arviointiraportti valmistui maaliskuussa 2011 (Terveyden ja hyvinvoinnin laitos 2011).

1.2 Välttämättömän ja kohtuullisen kulutuksen määrittelyjä ja aiempia tutkimuksia

1.2.1 Välttämättömän ja kohtuullisen kulutuksen määrittelyn historiaa

Pohdinta kulutuksen välttämättömyyksistä sekä kohtuullisen kulutuksen sisällöstä ja tasosta suhteessa perustuslain 19 §:ssä mainittuun ihmisarvoiseen elämään on ollut klassinen aihe niin kulutustutkimuksessa, köyhyystutkimuksessa kuin kaunokirjallisuudessakin. Esimerkiksi ensimmäisessä kertomuksessaan *Köyhää väkeä* Fedor Dostojevski (alkup. 1846) kuvaa, kuinka hänen päähenkilönsä Makar Devushkin on häpeissään omasta köyhyydestään pohtiessaan, mitä muut ihmiset ajattelevat hänen kulkiessaan kaduilla päällystakissaan ja saappaissaan. Makar Devushkinille päällystakki ja saappaat olivat keino ylläpitää omaa kunnioitustaan muiden ihmisten silmissä.

Köyhyyden, välttämättömyyksien ja kohtuullisuuden suhteellinen luonne tulee esiin myös Karl Marxin suhteellisen kurjistumisen teoriassa, jossa korostetaan, että ”tarpeemme ja nautintomme saavat alkunsa yhteiskunnasta, siksi mittaamme ne yhteiskunnan mukaan, emmekä niiden esineiden mukaan, joilla ne tyydytetään. Koska ne ovat luonteeltaan yhteiskunnallisia, ne ovat suhteellisia.” (Marx 1958, 63.)

Samalla tavoin nykyaikaisen taloustieteen isä Adam Smith kirjoittaa alun perin vuonna 1776 julkaisussa teoksessaan *The wealth of nations* välttämättömyyksistä, jotka määräytyvät kussakin maassa ja kunakin aikana vallitsevien laatuvaatimusten mukaisesti. Siinä missä Makar Devushkinin esi-

merkkeinä olivat päällystakki ja saappaat, Adam Smithin esimerkkeinä olivat pellavapaita ja nahkakengät. Hän arvelee, että antiikin kreikkalaiset pärjäisivät mainiosti ilman pellavapaitaa, mutta 1770-lukuun mennessä pellavapaidasta oli tullut välttämättömyys, jota ilman kunnollinen päivätöyläinen kaikkialla Euroopassa häpeäisi kulkiessaan muiden ihmisten keskuudessa. Esimerkki kuvaa kuinka välttämättömyydet muuttuvat ajassa. Tämän lisäksi Smith valottaa, kuinka välttämättömyydet voivat vaihdella myös samana ajankohtana eri kansojen välillä. Hän kertoo, miten nahkakengät olivat Englannissa sekä miehille että naisille välttämättömyys, mutta Skotlannissa naiset, toisin kuin miehet, saattoivat kulkea paljain jaloin ilman häpeän häivää. Myös Ranskassa kuka tahansa saattoi kävellä puukengissä tai paljain jaloin. (Smith 1976, 399–400.)

Smithin viittaus häpeään kuvaa sekä köyhyyden olemukseen ja luonteeseen että ihmisarvoiseen elämään liittyvää piirrettä. Sen lisäksi, että häpeä viittaa siihen, että yksilö vertaa omaa tilannettaan muihin, se kertoo ennen kaikkea vastentahtoisuudesta ja pakosta. Köyhyyden olemusta luonnehtii aina vastentahtoisuus, ei preferenssit tai omaehtoinen valinta. Ihmisen säästäväinen tai puritaaninen elämäntapa ei tee hänestä köyhää, jos kyse ei ole pakon sanelemasta niukkuudesta. Pienet tulot saattavat olla tulos valinnoista, joiden mukaan ihminen preferoi enemmän vapaa-aikaa kuin työntekoa. Vastaavasti nykyisessä kulutusyhteiskunnassa pienet kulutusmenot voivat kertoa myös haluttomuudesta kuluttaa. Roope Ankan kaltainen rikas kitupiikki voi kuluttaa vähän sekä elää yksinkertaista ja vaatimatonta elämää, mutta se ei tee hänestä köyhää.

Edellä kuvatut esimerkit ovat yhteneväisiä Peter Townsendarin 1970-luvun lopulla esittämän suhteellisen köyhyyden määritelmän kanssa (Townsend 1979). Näin ollen jo esiteolliselta ajalta lähtien köyhyys on käsitteellistetty yhteiskunnasta syrjäytymiseksi. Se, mitä yhteiskunnasta syrjäytyminen tarkoittaa, riippuu ympäröivän yhteiskunnan laatuvaatimuksista – siitä, mikä kussakin yhteiskunnassa, kunakin aikana on normaalia ja vallitsevaa. Näin ollen kriteerit, joiden perusteella ”ihmisarvoisen elämän” tai yhteiskuntaan osallistumisen mahdollisuudet määritellään, ovat ajassa ja paikassa muuttuvia.

Suhteellisuudesta seuraa kuitenkin se, ettei aina ole yksinkertaista määritellä, mikä kulutus on välttämätöntä, kohtuullista, ylläistä tai riittävää. Välttämättömän tai kohtuullisen kulutuksen tason

määrittelytavat kumpuavat pitkälti köyhyystutkimuksesta. Tällöin oletetaan, että niukat taloudelliset resurssit riittävät vain kaikkein välttämättömimpään kulutukseen. Köyhyyden mittaamistavat antavatkin metodisia ratkaisuja myös välttämättömän tai kohtuullisen kulutuksen tason ja sisällön määrittämiseksi. Kohtuullisen kulutuksen tason käsitteellinen määritelmä on hyvin lähellä suhteellisen köyhyyden määritelmää. Kohtuullisella kulutuksella on usein viitattu kulutustasoon, joka on välttämätön ylläpitämään fyysistä ja psyykkistä terveyttä ja joka antaa mahdollisuuden osallistua yhteiskunnassa tavanomaiseen toimintaan sosiaalisesti hyväksyttävällä tavalla (Borgeraas 1987; Aatola ja Viinisalo 1995, 12). Kohtuulliseen kulutukseen sisältyy kuitenkin tietty määrällinen ja laadullinen taso: se on vähemmän kuin ylellisyystaso, mutta enemmän kuin minimi. Kulutuksen kohtuullinen taso on selvästi enemmän kuin välttämätön minimitaso, mutta sen ylärajan määrittelemineen on hankalaa: mikä on kohtuullisuuden ja ylellisyyden raja? (Aatola 2004, 26.) Riittävyydellä puolestaan tarkoitetaan sananmukaisesti sitä, että kulutus tyydyttää tarpeet, riittämättömällä puolestaan päinvastaista tilannetta: että kulutus on niukkaa ja puutteellista.

1.2.2 Menetelmiä välttämättömän ja kohtuullisen kulutustason määrittelyyn

Yhden ihmisarvoisen elämän kannalta välttämättömän kulutustason määrittelyn tarjoaa jo edellä mainittu toimeentulotuki ja sen määräytymisessä huomioon otettavat menot. Välttämätön kulutus määräytyy tässä nimenomaisessa yhteydessä *poliittis-hallinnollisin* kriteerein ja periaattein. Aiempi tutkimuskirjallisuus tarjoaa kuitenkin joukon muita määrittelytapoja. Perusturvan sekä välttämättömän, kohtuullisen ja ylellisen kulutuksen tasoa ja sisältöä on selvitetty esimerkiksi kansalaisten subjektiivisten arvioiden perusteella. Puhtaasti *subjektiivisessa* lähestymistavassa yksilö saa itse määritellä hänelle välttämättömät tavarat ja palvelut (Aatola ja Viinisalo 1995, 14). Kansalaismielipiteeseen pohjautuvissa *konsensusmenetelmissä* väestöotokselle puolestaan esitetään asiantuntijoiden määrittämä lista tavaroista ja palveluista. Tämän jälkeen vastaajat määrittelevät, mitkä ovat sellaisia tavaroita tai palveluita, jotka ovat kaikille välttämättömiä tai mitkä sisältyvät kohtuulliseen kulutukseen (esim. Mack ja Lansley 1985; Aatola 2001; van den Bosch 2001).

Esimerkiksi osana Stakesin ja Kuluttajatutkimuskeskuksen Vähimmäisturvan taso -hanketta Pau-

li Forma, Matti Heikkilä ja Elsa Keskitalo (1999) arvioivat konsensusmenetelmän avulla tavaroita, palveluita ja muita kulutuksen kohteita, jotka väestön mielipiteen perusteella kuuluvat toisaalta niukkaan eli välttämättömään ja toisaalta kohtuulliseen elintason Suomessa. Heidän laskemaansa ”minimihyödykekoriin” sisältyivät vain ne tavarat tai palvelut, jotka vähintään 75 prosenttia vastaajista katsoo kuuluvan joko niukkaan elämään tai joihin myös yhteiskunnan tuella elävillä olisi oltava oikeus. Tähän ”minimihyödykekoriin” sisältyivät tuolloin ravinto, terveyspalvelut, asunnon ylläpitomaksut ja lasten vaatetus. Kodinkoneista koriin kuuluivat pesukone ja pölynimuri, liikenteen osalta mahdollisuus käyttää julkisia kulkuneuvoja ja polkupyörää. Myös (lanka)puhelin ja TV-lupa sallittaisiin.

Hyödykeluettelot eli -korit ovat yksi tapa konkretisoida kulutusta ja sen sisältöä elämisen perustarpeiden tyydyttämiseksi ja siihen liittyvän toiminnan mahdollistamiseksi. Hyödykeluetteleja on laadittu tarpeiden tyydytyksen pohjalta ja niissä on hyödynnetty tilastoja ja virallisia suosituksia sekä kulutus-, markkina-, tuote- ja hintatutkimuksia. (Aatola ja Viinisalo 1999, 26.) Myös asiantuntijat ovat määritelleet erilaisia hyödykekoreja.

Hyödykekoreja on edelleen jalostettu budjeteiksi, jolloin niitä on kutsuttu tarve-, vähimmäistarve-, minimi- ja standardibudjeteiksi, myöhemmin viitebudjeteiksi. Nimitysten erot juontuvat pitkälti siitä, minkälaista kulutuksen tasoa niillä halutaan määritellä. Osa budjeteista keskittyy vain välttämättömiin minimitarpeisiin, osa puolestaan sisältää minimitarpeiden lisäksi myös yhteiskuntaan osallistumisen näkökulmasta keskeistä sosiaalista ja kulttuurista tarpeiden tyydyttämistä pyrkien näin siis mittaamaan kohtuullisen kulutuksen tasoa. Lisäksi budjettien laadintaprosessit eroavat toisistaan. Tietyissä budjeteissa asiantuntijat määrittelevät normatiivisesti niihin sisältyvät hyödykkeet, toisissa hyödykkeet määritellään kulutustutkimustietojen pohjalta ja osa budjeteista laaditaan vähemmän normatiivisesti erilaisia konsensusmenetelmiä käyttäen. Yhteinen perusidea budjeteissa on kuitenkin se, että niissä määritellään se rahamäärä, jonka avulla kotitaloudella on mahdollisuus hankkia tietyt tavarat ja palvelut ja siten saavuttaa tietty kulutus- tai elintaso.

Tarve- ja viitebudjetit ovat rahamääräisiä kulutusmenolaskelmia yksityiskohtaisille hyödykelueteleille eli -koreille, joiden katsotaan kuuluvan yleisesti vallitsevaan elintason kyseisessä yhteiskunnassa tietyinä ajankohtana. Hinnoitetulla hyödykeluet-

telolla konkretisoidaan elämisen perustarpeiden tyydyttämisen ylläpitokustannukset vallitsevan hintatason oloissa. Budjetin laadinnassa voidaan ottaa huomioon muun muassa ravitsemus- ja hygieniasuosituksia tai yhteiskunnassa vallitseva tavanomainen elämäntapa ja elintaso. Tarve- ja viitebudjetit ovat ensisijaisesti käytännön työvälineitä, jotka kuvaavat tietyllä hetkellä, tietyillä markkinoilla ja tietyissä olosuhteissa vallitsevan kulutustyylin ylläpitokustannuksia. (ks. esim. Aatola 2004.)

Tarvebudjetit ovat alun alkaen olleet ennen kaikkea minimitoimeentulon mittaamisen menetelmiä. Jo 1900-luvun alussa köyhyystutkimuksen brittiläinen pioneeri Seebohm Rowntree (1901) kehitti tarvebudjetin, jossa laskettiin fyysisten tarpeiden tyydyttämisen edellyttämä kulutuksen minimitaso ja siihen tarvittava rahamäärä. Rowntreen (1901, 117–118) mukaan ensisijaisesti köyhiä perheitä olivat ne, joiden tulot olivat riittämättömät fyysisen toimintakyvyn vaatimaan ruokaan, vaatetukseen ja suojaan. Myös Suomessa Vera Hjeltin *Tutkimus ammattityöläisten toimeentuloehdoista Suomessa 1908–1909* noudattelee samaa lähestymistapaa. Hän määritteli markkamääräisen toimeentulominimin, joka ”sallii elää nälkää näkemättä, suoranaista ruumiillista puutetta tuntematta, mutta ei tarjoa juuri enempää” (Hjelt 1912, 94).

Myöhemmin Rowntree (1937) sekä Rowntree ja Lavers (1951) laajensivat hyödykevalikoimaa myös sosiaalisia ja henkisiä tarpeita tyydyttäviin hyödykkeisiin. Yleisesti voidaan sanoa, että tarvebudjettien määrittämä kulutustaso on siirtynyt suhteellisen köyhyyden idean mukaisesti minimikulutuksesta kohti kohtuullisen kulutuksen tasoa (esim. Saunders 1998; Saunders ym. 1998), jolloin tarvebudjeteissa fysiologisten perustarpeiden tyydyttämisen lisäksi otetaan huomioon myös sosiaalisten tarpeiden tyydytys (Borgeraas 1987; Bradshaw ym. 1987; Bradshaw 1993). Menetelmä on kuitenkin edelleen säilynyt myös köyhyystutkimuksessa köyhyysrajan kuvaajana (Glennerster 2002).

Suomessa tarvebudjettien kehittäminen on ollut vähäistä. Siksi 1990-luvun lopun Vähimmäisturvan taso -hankkeeseen sisältyneellä Kuluttajatutkimuskeskuksen tutkijoiden Leena Aatolan ja Mirja Viinialon (1999) tutkimuksella on ollut suuri merkitys. Heidän tavoitteenaan oli tarvebudjettimenetelmän avulla ”konkretisoida esimerkinomaisesti, mitä rahalla saa ja paljonko rahaa tarvitaan tietyn määritellyn kulutustason ylläpitoon, ts. mitä kohtuullisen ja vähimmäiskulutustason antava eläminen maksaa” (Aatola ja Viinialo 1999, 21–22). Budjetti sisälsi

tavaroita ja palveluja, joita useimmat kotitaloudet olivat tutkimusten mukaan hankkineet ja joita kotitalouksien arvioitiin tarvitsevan tavanomaisessa toiminnassaan. Lisäksi asiantuntijaryhmät arvioivat eri ikäryhmille ja erityyppisille kotitalouksille tehtyjen budjettien sisällön. Aatolan ja Viinialon tutkimuksessa määriteltiin kohtuullisen kulutustason mukainen budjetti. Tämä tutkimus oli pohjana vuonna 2010 Kuluttajatutkimuskeskuksessa valmistuneelle tutkimukselle kohtuullisen minimin mukaisen elämisen kustannuksista (Lehtinen ym. 2010). Nämä uudet viitebudjetit olivat niukempia kuin Aatolan ja Viinialon (1999) vastaavat. Tutkimuksessa laadittuja viitebudjetteja esitellään tarkemmin luvuissa 2.2.2 ja 4.

Nykyisin budjetin nimi on vakiintunut viitebudjettiksi, joka kuvaa paremmin budjetin käyttötarkoitusta ja luonnetta. Viitebudjetti on *viitteellinen*, eikä se pyri osoittamaan, miten tietyt tulot tulee kuluttaa. Sen sijaan sen avulla voidaan osoittaa, miten tietyllä rahamäärällä voi elää joutumatta tinkimään välttämättömistä menoista. (Lehtinen ym. 2010, 11.) Viitebudjetteja laadittaessa on otettava huomioon, että eri elinvaiheisiin ja elämäntilanteisiin liittyy erilaisia kulustarpeita (Borgeraas 1987).

Käytännössä tarve- ja viitebudjetteja on hyödynnetty pääasiassa kolmella eri taholla: 1) julkisen vallan ja eri organisaatioiden päätöksenteossa, 2) opetuksessa ja 3) yksittäisten kotitalouksien talouden hallinnan neuvonnassa (Aatola 2004).

Tarve- ja viitebudjettien lisäksi toinen klassinen erityisesti välttämättömän kulutuksen määrittelytapa perustuu *tulojen ja kulutuksen välisen suhteeseen*. Lähestymistapa pohjautuu Ernst Engelin jo 1800-luvun puolivälissä havaitsemaan seikkaan tulojen ja ravintomenojen välisestä yhteydestä. Engel, joka oli Frederick Le Playn ohella yksi varhaisimmista tilastollisen kulutustutkimuksen tekijöistä, tuli budjettianalyseissaan siihen tulokseen, että ravintomenojen osuus kokonaiskulutuksesta laskee tulotason kohotessa. Tätä tilastollista säännönmukaisuutta alettiin sittemmin kutsua Engelin laiksi (ks. Zimmerman 1935). Engelin periaatetta on yleistetty ravintomenojen lisäksi myös muuhun kulutukseen, ja sen pohjalta on tehty useita sovelluksia välttämättömästä kulutuksesta mitattaessa (Allen ja Bowley 1935; Suomessa esim. Sullström 1989; Suoniemi ja Sullström 1995; Kosunen 1999).

Kohtuullista kulutusta on pyritty määrittelemään myös kysyntäteorian, erityisesti kuluttajan valintateorian, yhteydessä kehitettyjen instrumenttien

avulla. Yksi tällainen on kulutuskäyttäytymisen mallittaminen kysyntäjärjestelmien avulla (esim. Deaton ja Muellbauer 1980). Hagfors (2011) on työpaperissaan tarkastellut kohtuullista kulutusta tästä näkökulmasta. Analyyseissa lasketaan peruskulutuskoreja, jotka kotitaloudet hankkivat ennen kuin valitsevat, miten ne jakavat tällaisen subsistenssikulutuksen jälkeen mahdollisesti käytettävissä olevat varansa eri hyödykkeisiin.

Suomessa välttämätöntä kulutusta on tarkasteltu 1990-luvun lopulla *Vähimmäisturvan taso* -hankkeessa, jossa analysoitiin kulutustutkimusaineiston avulla välttämätöntä kulutusta Gini- ja konsentraatiokertoimiin perustuvien jakaumamittarien avulla sekä arvioitiin pienituloisten ja -menoisten kulutusmeno-osuuksia eri hyödykeryhmissä (Kosunen 1999). Analyysien perusteella välttämättömyyskulutukseksi määrittyi asumiseen, ruokailuun sekä sairauden- ja terveydenhoitoon liittyvä kulutus, ylelliseksi puolestaan auton hankintaan, ulkona syömiseen, matkailuun sekä vaatteiden ja jalkineiden hankintaan liittyvät kulutusmenot.

Samansuuntaisia tuloksia on saatu vertailtaessa pienituloisten kulutusta keskimääräiseen tai keskituloisten kulutukseen (esim. Sihvo 1994; Pajunen ja Pohjanpää 2000; Niemelä 2005a). Erityisesti asumismenot korostuvat pienituloisten kulutuksessa. Elinvaiheeseen ja elämäntilanteeseen liittyvillä tekijöillä on kuitenkin osoitettu olevan merkittävä vaikutus siihen, mitkä kulutuserät asumiseen ja ruokailuun liittyvien menojen lisäksi ovat yhteiskuntaan osallistumisen kannalta keskeisiä kulutuseriä (Pajunen ja Pohjanpää 2000). Näin ollen pienituloisiltakin on löydettävissä erilaisia elin vaiheeseen liittyviä kulutustapoja, jotka ovat lisäksi melko yhteneväisiä keskituloisten kulutustapojen suhteen (ks. esim. Wilska 2004). Lisäksi vaikuttaisi siltä, että pienituloisilla kulutus suuntautuu voimakkaimmin juuri elin vaiheen ja elämäntilanteen edellyttämällä tavalla (Niemelä 2005a). Käsillä olevan raportin luku 3 edustaa lähestymistapaa, jossa välttämätöntä kulutusta pyritään määrittelemään pienituloisten ja vähän kuluttavien kulutusrakenteen avulla.

Hyödykkeiden välttämättömyys paljastuu silloin, kun ihmiset taloudellisten resurssien supistuessa joutuvat muuttamaan kulutustaan. Tätä tutkittiin 1990-luvun lamassa. Kulutustutkimuksen mukaan ei-välttämättömäksi osoittautui kulutus, joka kohdentui liikenteeseen, vapaa-aikaan, vaatteisiin ja kestopaveroihin (Ahlqvist ja Pajunen 2000, 7). Suomalaiset vähensivät 1990-luvun alussa kulutustaan

eniten ulkomaanmatkailussa, ravintola- ja kahvilamenoissa, kodin sisustamisessa ja teknologiassa, kirjojen, lehtien ja valmiin kahvileivän ostamisessa sekä vaatteiden ja jalkineiden hankinnassa (Uusitalo ja Lindholm 1994, 59–63; Maula ym. 1995). Lamassa supistettiin eniten kestokulutustavaroiden ja puolikestävien tavaroiden sekä palveluiden ostamista (Mankinen 1994, 53–54; Ahlqvist ja Pajunen 2000, 7). Kulutuksen sopeuttaminen oli myös laadullista: esimerkiksi elintarvikkeiden kulutuksessa siirryttiin halvempiin vaihtoehtoihin.

Oikean ja hyväksyttävän kulutuksen mallin rakentamiseen ovat osallistuneet vaihtelevasti eri aikakausina eri instituutiot, kuten valtiovalta, poliittinen järjestelmä, opetus, järjestöt, markkinat, media ja tiede (Ahlqvist 2010). Yhtäältä yhteiskunnassa toimivat erilaiset instituutiot ja toisaalta ihmisten arvostukset, preferenssit ja odotukset muokkaavat käsitystä siitä, mitä koetaan ihmisarvoiseen elämään kuuluviksi välttämättömiksi hyödykkeiksi ja kuinka paljon niiden hankkimiseen tulee varata resursseja. Yhteiskunnalliset rakenteet, taloudellinen ja teknologinen kehitys sekä markkinoiden tarjonta luovat ihmisille jatkuvasti uusia kulutusmahdollisuuksia lisäten vaihtoehtoja tarpeiden tyydytykseen. Kulutuksessa välttämättömyys ja kohtuullisuus ovat suhteellisia käsitteitä, jotka riippuvat muun muassa kulttuurista, maantieteellisestä sijainnista ja ajasta. Keskimääräisen elintason noustessa muuttuu käsitys niiden hyödykkeiden määrästä ja laadusta, jotka katsotaan kuuluvan kaikille (Moisio 2009). Välttämättömät hyödykkeet vaihtelevat myös yksilöittäin, sillä niiden määräytymiseen vaikuttavat yksilön demografiset ja henkilökohtaiset ominaisuudet sekä elämäntilanne. Kaikkien näiden tekijöiden vuoksi rajaa välttämättömien ja ei-välttämättömien hyödykkeiden tai kohtuullisen ja ei-kohtuullisen kulutuksen välille on hankala vetää. Siksi aika ajoittain tarvitaan päivitystä inhimillisen elämän välttämättömistä hyödykkeiden listasta. (Lehtinen ym. 2010.)

2 Tavoitteet ja aineistot

2.1 Tavoitteet

Perusturvaetuuksien tulisi perustuslain mukaan taata enemmän kuin mitä on ihmisarvoisen elämän edellyttämä välttämätön toimeentulo. Niiden tulisi myös tehdä mahdolliseksi osallistuminen yhteiskunnan toimintaan. Kuten edellä olemme havainneet, ihmisarvoisen elämän ja yhteiskuntaan osallistumisen vaatimukset ovat aina aikaan, paik-

kaan ja kulttuuriin sidottuja. Ne ovat yhteydessä ympäröivän yhteiskunnan muuttuviin arvoihin ja normeihin. Kulutuksen tarkasteleminen nousee keskeiseksi, sillä hyödykkeiden käytöllä tyydytetään inhimillisiä tarpeita. Kulutus on myös tärkeä yhteiskunnallisten jakojen ja toimintojen muodostaja ja arkielämän jäsentäjä. Tässä mielessä ei olekaan sattumaa, että kaikki perusturvan riittävyttä sekä kohtuullista toimeentuloa mittaavat lähestymistavat tavalla tai toisella linkittyvät kohtuullisen tai välttämättömän kulutuksen määrittelyyn.

Yllättävää on kuitenkin se, että toimeentulotukea lukuun ottamatta perusturvaetuuksien tasojen määräytymisperusteissa ei selkeästi oteta kantaa siihen, minkälainen kulutustaso perusturvaetuksilla on mahdollista toteuttaa. Tämä ristiriita on tuotu esiin myös alla olevassa sitaatissa:

”Perusturvan tasoa määritettäessä on päätetty rahamäärä, jonka yhteiskunta on ottanut velvollisuudekseen taata perusturvan varassa eläville ihmisille. Rahamäärää on mahdoton määrittää, jos ei ole jotakin käsitystä siitä, millaista elämää sillä on mahdollista elää. Jonkinlainen sisältö perusturvalle on joka tapauksessa jollakin perusteella, jossakin vaiheessa ja jonkun toimesta määritetty, vaikka siitä ei haluttaisikaan normatiivisuussyytösten välttämiseksi kertoa.” (Lehtinen ym. 2010, 10.)

Tämän raportin tavoitteena on kulutuksen näkökulmasta tutkia kohtuullisena pidettävän toimeentulon tasoa ja sisältöä. Lisäksi raportissa vertaillaan erilaisia kohtuullisen kulutustason arviointimenetelmiä ja niiden tuottamia tuloksia. Tuloksia voidaan verrata perusturvaetuuksien tasoon ja niihin tavoitteisiin, joita perusturvaa koskevassa lainsäädännössä määritellään. Aiempien eri tuloryhmien kulutusta vertailevien tutkimusten (esim. Kosunen 1999; Pajunen ja Pohjanpää 2000; Niemelä 2005a) tapaan luku 3 edustaa tulojen ja kulutusmenojen väliseen suhteeseen pohjautuvaa lähestymistapaa. Luku sisältää deskriptiivisen kuvauksen tulojen ja kulutuksen muutoksista. Tämän lisäksi luvussa määritellään välttämätöntä kulutusta pienituloisten ja vähän kuluttavien kulutusrakenteen avulla. Analyysien avulla voidaan vastata kysymyksiin, millä tavoin erityyppisten kotitalouksien kulutukset eroavat toisistaan, minkälainen kulutus nousee keskeiseksi eri elinvaiheissa ja missä määrin eri tuloryhmien ja kotitaloustyyppien väliset kulutuserot ovat muuttuneet vuodesta 1985 vuoteen 2006.

Luku 4 edustaa lähestymistapaa, jossa ”kohtuullisen minimin mukaista kulutustasoa” määritetään viitebudjettien avulla. Tavoitteena on selvittää, millainen on kohtuullisen minimin mukainen kulutustaso, jolla ihminen tulee toimeen ja kokee voivansa osallistua yhteiskunnalliseen toimintaan 2010-luvun alun Suomessa. Konsensuaalista viitebudjettien laadintamenetelmää käyttäen luvussa vastataan kysymyksiin, mitä tavaroita ja palveluja kohtuullisen minimin mukaiseen kulutustasoon tarvitaan, miten paljon ja minkä laatuista ne ovat sekä mitä nämä hyödykkeet maksavat ja millaisia eroja kotitaloustyyppien välillä viitebudjeteissa on. Viitebudjettien avulla pyritään osoittamaan, paljonko rahaa tarvitaan arjen sujumiseksi välttämättömien tavaroiden ja palvelujen hankintaan tietyllä aikavälillä.

2.2 Aineistot

Raportissa esitettävät analyysit perustuvat kahden tutkimusaineistokokonaisuuteen. Analyysit kotitalouksien tulojen ja kulutuksen muutoksista vuodesta 1985 vuoteen 2006 (luku 3) perustuvat Tilastokeskuksen kulutustutkimusaineistoihin. Kuluttajatutkimuskeskuksen kohtuullisen minimin viitebudjetit (luku 4) laadittiin puolestaan konsensusmenetelmällä kuluttaja-, asiantuntija- ja tutkijaryhmien yhteistyönä.

2.2.1 Kulutustutkimusaineistot

Tilastokeskuksen kulutustutkimusaineistot ovat poikkileikkausaineisto, jonka perusjoukon muodostavat Suomessa asuvat yksityiskotitaloudet (taulukko 1). Aineiston havaintoyksikkönä on kotitalous. Aineistoa kerätään käyntihaastatteluilla, kotitalouden pitämistä kulutuspäiväkirjoista ja hallinnollisista rekistereistä. Tietoja kerätään kahden viikon tilinpidolla, kuukauden, kolmen kuukauden ja vuoden viiteajoilla. Nämä tiedot korotetaan yleensä vuositasolle. Suurin osa kulutusmenotiedoista, kuten elintarvikkeet ja ateriat, kertakäyttötavarat ja suurin osa vaatteista ja taloustarvikkeista, kerätään kahden viikon tilinpitojaksolla. Pidemmiltä viiteajoilta kerätään tietoa sellaisista hankinnoista, jotka kotitalouksien oletetaan muistavan ja pystyvän raportoimaan pidemmältä ajanjaksolta. Tällaisia ovat asumismenot ja kestokulutustavaroiden hankinnat.

Kahden viikon tilinpitojakson ongelma on viiteajanjakson lyhyys. Kulutusmenotietojen luotettavuus heikkenee siirryttäessä pienempiin kulutus-

Taulukko 1. Kulutustutkimusaineistojen koko, kulutusmenotietojen keruutavat ja viiteajanjaksot.

Vuosi		Kotitaloutta
1985		8 200
1990		8 258
1995	Yhdistetty aineistoista 1994–1996	6 743
2000		5 495
2006		4 007
Keruutapa (viiteajanjakso) Kulutusmenot		
Kulutuspäiväkirja (2 viikkoa)	Elintarvikkeet ja ateriat, kertakäyttötavarat ja puolikestävät tavarat (esim. suuri osa vaatteista ja taloustarvikkeista sekä osa palveluista)	
Lomake (3 kuukautta)	Osa vaatteista	
Lomake (12 kuukautta)	Omat ja saadut puutarha- ja keräilytuotteet, riista ja kalat	
Haastattelu (1 kuukausi)	Päivähoitomaksut ja osa asumismenoista	
Haastattelu (3 kuukautta)	Terveystarvikkeet- ja kodinhoitopalvelumuodot	
Haastattelu (koko vuodelta)	Kestotavaroiden ostot, osa asumismenoista, lainat, vakuutukset, viranomaismaksut, koulutusmenot, sairaalamaksut, lehtitulaukset	

ryhmiin. Usein ostettavien kulutushyödykkeiden raportointi on helpompaa kuin harvemmin hankittujen hyödykkeiden. Tämän vuoksi keskivirheet usein ostettavien hyödykkeiden menotiedoissa ovat pieniä, mutta harvemmin hankittujen hyödykkeiden menotietojen keskivirheet saattavat kasvaa melko suuriksi. Näin ollen luotettavimmat tiedot saadaan suurimmista kulutusmenoryhmistä. Aineistojen otoskoko sekä tilinpitojakson pituus eivät välttämättä riitä harvemmin hankittujen hyödykkeiden kulutustietojen luotettavaan kuvaamiseen. Lisäksi yksityiskohtaiset luokittelut taustamuuttujittain kasvattavat havaintojen vähetessä kulutusmenosta saatavan kuvan epäluotettavuutta. (Ahlgqvist ja Berg 2003.) Kulutustutkimusaineistoon liittyvät luokittelut ja menetelmälliset valinnat on raportoitu tarkemmin luvussa 3.

2.2.2 Viitebudjetit

Kuluttajatutkimuskeskuksen viitebudjettien laadinta on esitetty yksityiskohtaisesti Lehtisen ym. julkaisussa *Mitä eläminen maksaa? Kohtuullisen minimin viitebudjetit* (2010). Tässä luvussa kuvataan tiivistetysti prosessia, jossa kehitettiin kohtuullisen minimin mukaisen kulutuksen viitebudjetit. Tutkimusaineiston tuottamiseen ja prosessointiin osallistui tutkimusryhmän lisäksi erilaisia kuluttajia ja eri alojen asiantuntijoita.

Hyödykkeiden muodostamiseen ja viitebudjettien rakentamiseen osallistui yhteensä 53 kuluttajaa, joista 43 oli Kuluttajatutkimuskeskuksen kuluttajajaneelistista (ks. Pulliainen 2009) ja kymmenen Takuu-Säätiön asiakkaita. Kuluttajatutkimuskeskuksen kuluttajajaneelistista valittiin eri elämäntilanteissa olevia miehiä ja naisia: nuoria ja eläkeikäisiä yksin asuvia, keski-ikäisiä parisuhteessa eläviä ja lapsiperheitä. Takuu-Säätiön asiakkaat edustivat henkilöitä, jotka ovat joutuneet elämään niukalla budjetilla ja priorisoimaan menojaan. Kuluttajista muodostettiin viisi ryhmää pääkaupunkiseudulla, yksi Oulussa ja yksi Joensuussa. Ulkopuolisessa asiantuntijaryhmässä oli edustus Helsingin yliopistosta, Finanssialan keskusliitosta, Marttaliitosta, Kelasta, Takuu-Säätiöstä, Helsingin velkaneuvonnasta ja Tilastokeskuksesta.

Tutkimusaineiston keruu aloitettiin määrittelemällä välttämättömät hyödykkeet: mitkä tavarat ja palvelut ovat tämän päivän Suomessa ihmisarvoisen elämän kannalta välttämättömiä ja paljonko niitä tarvitaan. Tästä aiheesta kuluttajat keskustelivat vapaasti heille järjestetyssä ryhmäkeskustelussa. Ensimmäisen keskustelukierroksen jälkeen Aatolan ja Viinialon (1999) tutkimusta hyödyntäen tutkijat laativat pitkät hyödykelistat, joissa hyödykkeet luokiteltiin käyttötarkoituksen sekä kestävyysmukaan. Tämä lista lähetettiin tutkimukseen osallistuville, ja heitä pyydettiin arvioimaan hyödykkeiden välttämättömyyttä ja tarvittavaa vähimmäislukumäärää. Lisäksi heitä pyydettiin pitämään

ruokapäiväkirjaa talouden jokaisen jäsenen kaikista nauttimista aterioista. Tutkijaryhmä laati kuvaukset kotitaloustyypeistä, joille budjetit laadittaisiin. Valitut kotitaloustyypit olivat alle 45-vuotias yksin asuva nainen tai mies, yli 64-vuotias yksin asuva nainen tai mies, keski-ikäinen pariskunta sekä kahden huoltajan lapsiperhe, jossa on 4-vuotias poika ja 10-vuotias tyttö. Toisella ryhmäkeskustelueroksella tutkittavat arvioivat hyödykkeiden välttämättömyyttä valituille budjettitalouksille. Tässä vaiheessa kaikki kerätty aineisto, ryhmäkeskustelut ja kotitehtävät analysoitiin kvantitatiivisesti ja kvalitatiivisesti. Ruokapäiväkirjojen ja ravitsemussuositusten pohjalta laadittiin kahden viikon ruokalistat (ks. Pakoma 2010). Tämän jälkeen kutsuttiin asiantuntijaryhmä arvioimaan hyödyke- ja ruokalistoja.

Toinen vaihe sisälsi hyödykekorien hinnoittelun ja budjettien laadinnan. Hyödykkeille kerättiin hinnat pääkaupunkiseudulla sijaitsevasta Prismasta, Gigantin ja Sotkan verkkokaupoista sekä postimyyntiluetteloista (Ellos, Anttila, Hennes & Mauritz). Tutkimukseen valitut tuotteet olivat keskihintaisia ja laadukkaita tuotteita, joiden voidaan ajatella kestävän vähintään hyödykkeen keskimääräisen kestoian. Elintarvikkeiden hinnat saatiin Kuluttajatutkimuskeskuksen elintarvikkeiden alv-alennuksen hintaseurantatutkimuksesta marraskuulta 2009 (Peltoniemi ja Varjonen 2010). Hintatietojen pohjalta tehtiin tarvittavat laskelmat budjettien kokoamiseksi. Laskentamenetelmä vaihteli palvelujen, kertakäyttöisten ja vähintään vuoden kestävien tavaroiden ja kestävien tavaroiden mukaan. Viitebudjettien rahamäärät voidaan ilmoittaa joko kuukautta tai vuotta kohden.

Kolmannessa vaiheessa hinnoitellut hyödykekorit esiteltiin kuluttajille ryhmäkeskusteluissa, jonka jälkeen laskelmat vielä tarkistettiin. Kuluttajat arvioivat tehtyjä budjetteja ja pitivät niitä realistisina. Tutkijaryhmä vertaili budjetteja Tilastokeskuksen kulutustutkimuksen ja kotitaloustuotannon satelliittitilin laskelmiin (ks. Varjonen ja Aalto 2010). Tämän jälkeen budjetit viimeisteltiin.

Suurin budjettien laadintaan liittyvä ongelma kytkeytyy hyödykkeiden valintaan. Hyödykekorin laatiminen on usein normatiivista: korin sisältö voi helposti kuvata sen laatijoiden näkemyksiä oikeasta ja taloudellisesta kulutuksesta ja elämäntavasta. Tämän välttämiseksi hyödykekorien sisällön ja laskentaperiaatteiden läpinäkyvyys on tärkeää (Aatola 2004). Toinen merkittävä ongelma on budjettien laadinnan suuritöisyys ja siitä aiheutuvat kustannukset.

3 Kotitalouksien tulot ja kulutus 1985–2006

Tämän luvun tavoite on ensinnäkin antaa lyhyt yleiskuvaus siitä, miten paljon suomalaiset käyttävät rahaa erilaisten hyödykkeiden hankintaan. Tarkastelussa keskitytään kotitalouksien keskimääräisiin tuloihin ja menoihin sekä kulutusrakenteeseen eli eri hyödykeryhmien osuuksiin kokonaismenoista. Lisäksi tutkitaan kotitalouksien tulojen ja kulutuksen muuttumista 20 vuoden aikana, vuodesta 1985 vuoteen 2006. Luvun toinen tavoite on analysoida, millä tavoin kotitalouksien kulutusrakenteissa olevilla eroilla voidaan määritellä välttämätöntä kulutusta. Luvussa käytetään lähestymistapaa, jossa pienituloisten ja vähän kuluttavien kulutusrakennetta tarkastelemalla voidaan hahmottaa niin sanottua välttämätöntä kulutusta. Välttämättömäksi kulutukseksi määrittyvät näin ollen ne kulutuserät, jotka korostuvat erityisesti pienituloisten ja vähän kuluttavien kulutuksessa. Tässä suhteessa tämä luku päivittää muun muassa Kosusen (1999) ja Niemelän (2005a) tutkimusten tuloksia.

Tässä luvussa käytettävä tulokäsite on kotitalouden vuotuiset käytettävissä olevat rahatulot, joka ottaa huomioon sekä saadut että maksetut tulonsiirrot. Rahatulot eivät ota huomioon tulonmuodostuksen laskennallisia eria, kuten luontoisetuja, laskennallista asuntotuloa tai omaan käyttöön tuotettujen maatalous- ja keräilytuotteiden arvoa. Laskennallisten erien huomioimatta jättäminen on perusteltua etenkin tulojen ja kulutuksen suhdetta tutkittaessa, sillä ne tuovat kulutukseen rinnastettavia tekijöitä tuloihin ja hämärtävät tällöin tulojen ja kulutuksen suhteesta saatavaa kuvaa sekä hankaloittavat empiirisiä kysymyksenasetteluja (keskustelusta Niemelä 2005a, 55–57). Luvussa käytettävä kulutusmenokäsite on samalla tavoin kotitalouden vuotuiset rahamenot. Kulutusmenoja – erityisesti euromääräisten kulutusmenojen muutoksia – tarkasteltaessa on muistettava, että niihin vaikuttavat tarpeentyydytyksen ja mieltymysten lisäksi myös tavaroiden ja palveluiden hinnat. Nämä puolestaan riippuvat paitsi kysynnästä myös tavaroihin ja palveluihin kohdennetusta verotuksesta sekä teknologisesta kehityksestä.

Tuloksien raportoinnissa käytetään sekä absoluuttisia euromääräisiä kulutusmenoja että hyödykeryhmien kokonaiskulutusmeno-osuuksia. Kotitalouden rakennetekijät pyritään ottamaan huomioon jakamalla kotitalouden tulot ja menot kussakin tapauksessa kotitalouden kulutusyksikkökertoimella. Tässä luvussa käytetään Eurostatin käyttämää niin sanottua modifioitua OECD:n ekvivalenssiskaa-

laa. Euromääräisiä kulutusmenoja raportoitaessa rahanarvon muutokset on otettu huomioon deflatoimalla jokaisen vuoden tulokset elinkustannusindeksin mukaisesti vuoden 2010 hintoihin. Tässä luvussa esitettyjen kulutuksen pää- ja erityisryhmien erittely on esitetty tarkemmin liitetaulukossa 1.

3.1 Tulojen ja kulutuksen muutokset 1985–2006

Kuviossa 1 on esitetty väestön keskimääräisten vuotuisten tulojen ja kulutusmenojen kehitys vuosina 1985–2006. Keskimääräiset tulot ovat olleet suuremmat kuin keskimääräiset kulutusmenot. Molemmat ovat lisäksi kasvaneet selvästi tarkasteluajanjakson aikana. 1990-luvun alun taloudellinen laskusuhdanne näkyy kuitenkin sekä keskimääräisten tulojen että keskimääräisten kulutusmenojen laskuna. 1990-luvun loppu ja 2000-luvun alku ovat kuitenkin olleet jälleen sekä tulojen että kulutusmenojen kasvun aikaa.

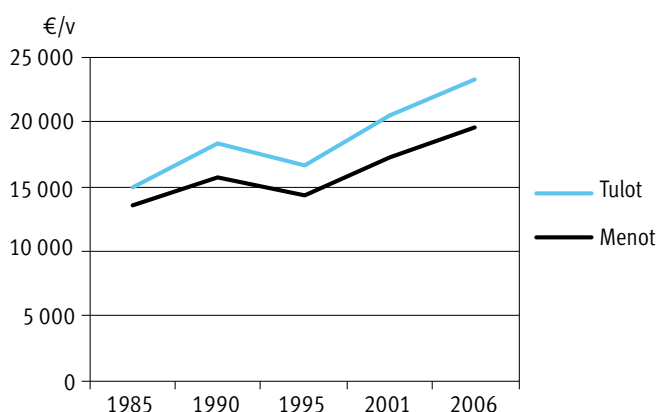
Keskimääräisten kulutusmenojen muutosten lisäksi on kiintoisaa tarkastella kulutuksen rakenteen muutoksia (taulukko 2). Kuten edellä havaittiin, kulutusmenojen selkein muutos tapahtui vuosina 1990 ja 1995. Lama-ajan kulutusta tarkemmin analysoivissa tutkimuksissa on havaittu, että tulojen pienenemiseen ja epävarmuuden lisääntymiseen reagoitiin vähentämällä erityisesti ei-välttämätöntä kulutusta (Maula ym. 1995; Kosunen 1999). Lähes kaikki kulutuserät laskivat tuolloin jonkin verran, eniten vaatetus- ja jalkineiden, liikenteeseen ja matkustukseen liittyvät menot sekä muut sekalaiset menot. Sen sijaan esimerkiksi asumiseen liittyvät menot laskivat vain vähän. Itse asiassa jos

asumiseen liittyviin menoihin ei luokiteltaisi tässä yhteydessä myös kotitaloustarvikkeita, asumiseen liittyvät menot jatkoivat hienoista kasvua myös lamavuosina (ks. liitetaulukko 2). Tämän lisäksi ainoat kulutuserät, jotka jatkoivat kasvua myös lamavuosina, olivat absoluuttisin euromäärin melko pienet kulutuserät eli terveydenhoitomenot sekä menot tietoliikenteeseen.

Informaatioteknologian kasvu heijastuikin selvästi 1990-luvun kulutusmuutoksista (ks. esim. Räsänen 2005). Laman taittuessa vain vaatteiden ja jalkineiden kulutus jatkoi hienoista laskuaan myös 1990-luvun loppupuolella. Sen sijaan muut kulutuserät alkoivat kasvaa. Tietoliikennemenojen lisäksi eniten kasvoivat liikenteestä ja matkustuksesta aiheutuvat menot. 2000-luvun alussa tietoliikennemenot – mitä ilmeisimmin hintojen alentumisen myötä – kääntyi kuitenkin laskuun. Sen sijaan muut kulutuserät kasvoivat. Keskimääräistä vähemmän kasvoivat vain menot elintarvikkeisiin, juomiin ja aterioihin sekä terveydenhoitoon.

Euromääräisten kulutusmenojen lisäksi myös kotitalouksien kulusrakenne on muuttunut (kuvio 2; liitetaulukko 2). Vuonna 1985 suurimmat menoerät olivat elintarvikkeet, yksityisajoneuvojen käyttö sekä asuminen. Lukuun ottamatta 1990-luvun puoliväliä elintarvikkeiden, juomien ja aterioiden osuus kokonaiskulutuksesta on kuitenkin laskenut koko tarkasteluperiodin ajan. Kokonaiskulutusosuuden lasku on kohdistunut erityisesti elintarvikkeisiin. Sen sijaan juomien, tupakkatuotteiden ja kodin ulkopuolella syötyjen aterioiden osuus kokonaiskulutuksesta on pysynyt vakaana. Asumis- sekä liikennemenot ovat puolestaan korostuneet kotitalouksien kulusrakenteessa. Ennen kaikkea

Kuvio 1. Koko väestön keskimääräiset rahatulot ja rahamenot vuosina 1985–2006 kulutusyksikköä kohti (euroa/vuosi, vuoden 2010 rahassa).

yksityisajoneuvojen hankintaan ja käyttöön liittyvien menojen osuus kokonaiskulutuksesta on kasvanut 1990-luvun puolivälistä lähtien. Kulutuksessa tapahtuneita muutoksia tarkasteltaessa on muistettava, että kyse ei ole pelkästään kulutuskäyttäytymisen muutoksista. Eri hyödykkeisiin tai hyödykeryhmiin kuluva rahamäärä on yhteydessä muun muassa hyödykkeiden hintojen muutoksiin. Esimerkiksi asumismenojen kasvu on pitkälti seurausta asumiskustannusten (asuntojen hintojen ja vuokrien) noususta (Laakso 2000). Samalla kotitalouksien asumismenot samoin kuin suhteellinen asumiskustannusrasitus (asumismenojen osuus tuloista) ovat kasvaneet ja asumismenoihin liittyvät alueelliset erot voimistuneet (esim. Niemelä 2008a).

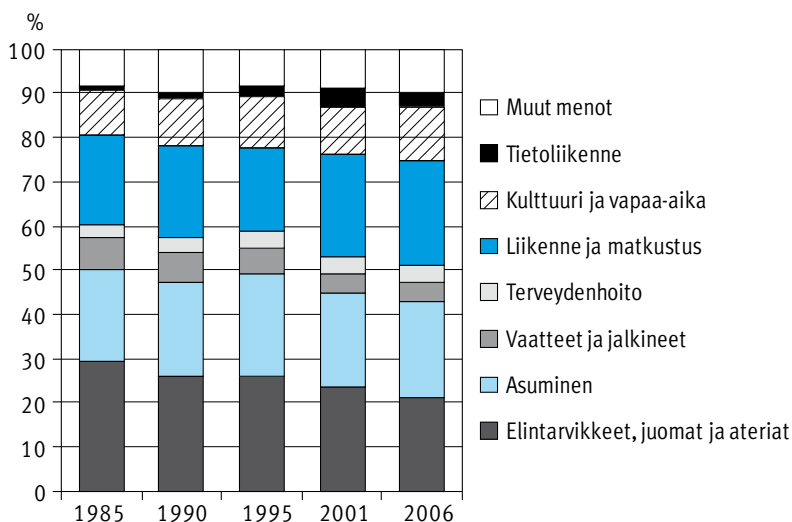
Kulutus vaihtelee myös elämänvaiheen ja elämäntilanteen mukaan (kuvio 3, s. 14). Asumiseen sekä ruokiin ja juomiin liittyvä kulutus korostuu erityisesti yksinhuoltajatalouksissa, joissa nämä kulutuserät muodostavat yli puolet kaikista kulutusmenoista. Sen sijaan kahden huoltajan lapsiperheillä asumisen sekä elintarvikkeiden, juomien ja aterioiden osuus kokonaiskulutuksesta on lähellä kuviossa 2 esitettyä väestön keskimääräistä tasoa. Kahden huoltajan lapsiperheillä samoin kuin lapsittomilla pareilla suurimman osuuden kokonaiskulutuksesta vievät liikenne- ja matkustusmenot. Myös kulttuurin ja vapaa-ajan kulutus on merkittävä menoerä nimenomaan lapsiperheissä (lapsiperheiden kulutuksesta ks. esim. Sauli ja Pajunen

Taulukko 2. Kulutusmenojen muutos pääryhmittäin (%).

	1985–1990	1990–1995	1995–2001	2001–2006
Elintarvikkeet, juomat ja ateriat	-2,1	-11,4	5,9	4,1
Asuminen	14,1	-3,6	8,7	17,8
Vaatteet ja jalkineet	4,1	-28,1	-6,2	24,9
Terveydenhoito	25,9	1,9	13,0	10,7
Liikenne ja matkustus	15,5	-18,4	41,9	19,5
Kulttuuri ja vapaa-aika	18,1	-6,6	12,6	29,0
Tietoliikenne	14,2	36,6	123,5	-11,5
Muut menot	35,3	-23,3	20,0	30,9
Yhteensä	11,3	-11,8	17,6	16,1

Lähde: Omat laskelmat Tilastokeskuksen vuosien 1985–2006 kulutustutkimuksesta.

Kuvio 2. Kulutusrakenne vuosina 1985–2006 (%).

Lähde: Omat laskelmat Tilastokeskuksen vuosien 1985–2006 kulutustutkimuksesta.

2007; Niemelä ja Raijas 2010). Vanhustalouksien kulusrakenteesta nähdään puolestaan, että kulutus suuntautuu niin sanottuun peruskulutukseen, jota hallitsevat asumismenot sekä ruokaan ja juomaan liittyvät menot. Lisäksi terveydentilan heikkeneminen iän myötä heijastuu terveydenhoitoon liittyvien menojen verrattain isona kokonaiskulutusosuutena (ikäntyvien kulutuksesta ks. esim. Kiander ym. 2004; Niemelä 2008b).

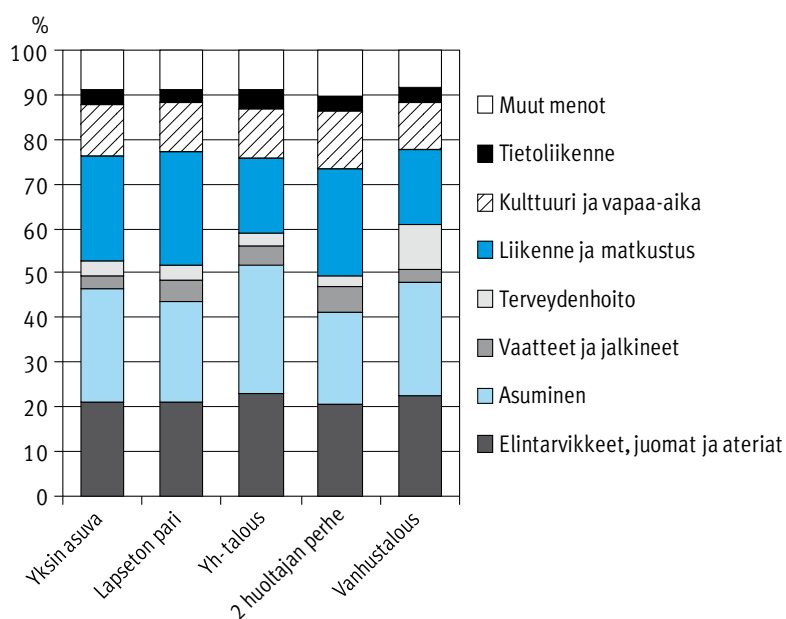
Kokonaisuudessaan suomalaisten keskimääräiset tulot ja kulutusmenot ovat kasvaneet selvästi vuosien 1985 ja 2006 välisenä aikana. 1990-luvun alun taloudellinen taantuma pysäytti kasvun kuitenkin hetkeksi. Tällöin lähes kaikki kulutuserät laskivat jonkin verran. 1990-luvun puolivälistä lähtien tulot ja kulutusmenot lähtivät jälleen nousemaan. Selkein kulusrakenteessa tapahtunut muutos on ollut elintarvikkeiden kokonaiskulutusosuuden selkeä lasku erityisesti 1990-luvun puolivälistä alkaen. Aiemmin tämän selvästi suurimman menoerän ovat nyt ohittaneet asumis- ja liikennemenot. Kulutuksesta löytyy kuitenkin selkeitä elämäntilanteen mukaisia väestöryhmittäisiä eroja, jotka osittain – erityisesti yksinhuoltajatalouksien kohdalla – selittyvät myös tuloeroilla. Seuraavassa alaluvussa analysoidaan, missä määrin edelliset analyysit (ks. kuviot 1–3 ja taulukko 2) keskimääräisistä tulojen ja kulutuksen muutoksista pitävät paikkansa pienituloisten tai vähän kuluttavien kotitalouksien kohdalla.

3.2 Pienituloisten ja vähän kuluttavien kulutus

Tässä luvussa tarkastellaan tulo- ja kulutusmenotasoiltaan erilaisten kotitalouksien kulutusta. Tarkasteltavan avulla voidaan analysoida Engelin periaatetta mukaillen, mitkä hyödykeryhmät määrittyvät ”välttämättömiksi” ja mitkä ”ylellisiksi”. Hyödykeryhmän kokonaiskulutusosuuden kasvaessa tulojen tai kulutusmenojen nousun myötä kyse on ylellisyshyödykkeestä, vastaavasti hyödykeryhmän kokonaiskulutusosuuden laskiessa kyse on välttämättömästä kulutuksesta. Tätä voidaan analysoida eri tavoin. Tässä luvussa tulo- ja kulutusmenotasoiltaan erilaiset kotitaloudet jaetaan kahdella tavalla: fraktiilimittarein ja suhteellisin metodein. Aiempien tutkimusten (Kosunen 1999; Pajunen ja Pohjanpää 2000; Niemelä 2005a) tapaan pienituloisten tai vähän kuluttavien kulusrakennetta tarkastelemalla välttämättömään peruskulutukseen voidaan katsoa kuuluviksi ne kulutuserät, joiden osuudet kokonaisuudesta ovat pienituloisilla tai vähän kuluttavilla muun väestön kulutusta suurempia.

Fraktiililuokituksissa väestö jaetaan tulo- tai kulutusmenotasoiltaan yhtä suuriin osiin, tulo- tai kulutusfraktiileihin. Useimmin käytetty tapa on jakaa väestö kymmeneen tai viiteen yhtä suureen osaan. Pienimenoisiksi tai pienituloisiksi määrittyvät näin ollen vähiten kuluttava tai pienituloisin

Kuvio 3. Kulusrakenne eri kotitaloustyypeissä vuonna 2006 (%).

Lähde: Omat laskelmat Tilastokeskuksen vuosien 1985–2006 kulutustutkimuksesta.

kymmenes (desiili) tai viidennes (kvintiili) väestöstä. Tällöin tarkasteluryhmiin määrittyy aina sama määrä kotitalouksia. Toinen pienituloisuuden tai -menoisuuden mittaamistapa on määritellä se suhteessa väestön keskituloihin tai -kulutusmenoihin. Suhteellisessa tulo- tai kulutusmetodissa pienituloiseksi tai vähän kuluttaviksi määritellään ne kotitaloudet, joiden tulot tai kulutus jäävät tietyn prosenttiosuuden alle esim. väestön mediaanitulosta tai -kulutusmenoista (esim. Zaidi ja de Vos 2001).

Taulukossa 3 on raportoitu vuodelta 2006 eri mittareilla määriteltyjen pienituloisten tai vähän kuluttavien keskimääräiset tulot ja menot sekä tulo- tai kulutusmenoraja, jonka alapuolella olevat määrittyvät eri menetelmin pienituloiseksi tai vähän kuluttaviksi. Suurimmat keskimääräiset tulot ovat niillä, jotka määrittyvät pienimenoisuusrajasta riippumatta vähän kuluttavaksi. Vastaavasti suurimmat keskimääräiset menot ovat niillä, jotka määrittyvät pienituloisuusrajasta riippumatta

pienituloiseksi. Tämä antaa viitteitä siitä, että pienituloiseksi ja vähän kuluttaviksi identifioituu eri väestöryhmiä. Aiemmassa tutkimuksessa onkin havaittu, että pienituloisuuden ja pienimenoisuuden päällekkäisyys on kulutustutkimusaineiston perusteella sängen pieni (Niemelä 2003).

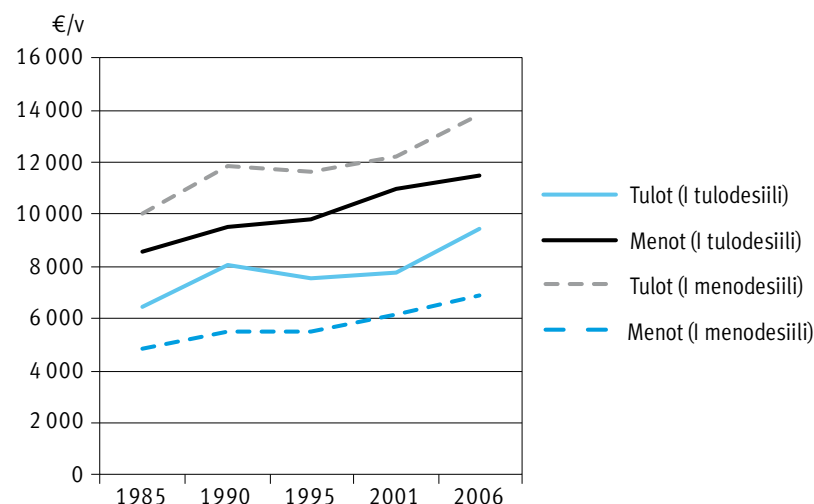
Taulukko 4 (s. 16) osoittaaakin, että pienituloisten ja vähän kuluttavien väestöryhmittäinen profiili kotitaloustyyppin ja kotitalouden viitehenkilön iän mukaan poikkeaa toisistaan jonkin verran. Pienituloisista yliedustettuina muuhun väestöön verrattuna ovat yksin asuvat, yksinhuoltajat ja vanhustaloudet sekä ikäryhmien ääripäät eli alle 25-vuotiaat ja yli 65-vuotiaat. Sen sijaan pienimenoisuus paikantuu ennen kaikkea ikääntyvään väestöön. Kuviossa 4 on lisäksi tarkasteltu alimman tulo- ja kulutusmenodesiilin keskimääräisten tulojen ja kulutusmenojen kehitystä vuosina 1985–2006. Alimman kulutusmenodesiilin tulot ovat olleet koko tarkasteluajan jaksona selvästi menoja suuremmat. Pienituloisten

Taulukko 3. Pienituloiseksi tai vähän kuluttaviksi eri menetelmillä määriteltyjen kotitalouksien keskimääräiset rahatulot ja -menot sekä pienituloisuus- ja pienimenoisuusrajat kulutusyksikköä kohti (euroa/vuosi, vuoden 2010 rahassa).

	Fraktiilimittarit		Suhteellinen tulomittari			Suhteellinen menomittari		
	I tulodes.	I menodes.	40 %	50 %	60 %	40 %	50 %	60 %
Ka. tulot	9 462	13 834	5 969	8 291	10 286	12 989	13 646	14 665
Ka. menot	19 564	6 928	13 028	11 486	11 822	5 492	6 784	8 161
Raja	11 411	8 905	8 215	10 270	12 323	6 945	8 681	10 416

Lähde: Omat laskelmat Tilastokeskuksen vuoden 2006 kulutustutkimuksesta.

Kuvio 4. Alimman tulo- ja kulutusmenodesiilin keskimääräiset rahatulot ja rahamenot vuosina 1985–2006 kulutusyksikköä kohti (euroa/vuosi, vuoden 2010 rahassa).

Lähde: Omat laskelmat Tilastokeskuksen vuosien 1985–2006 kulutustutkimuksesta.

Taulukko 4. Pienituloisten ja vähän kuluttavien kotitalouksien profiili kotitaloustyyppin ja kotitalouden viitehenkilön iän mukaan vuosina 1985, 1995 ja 2006 (%).

Tulot	1985		1995		2006	
	I desiili	Muut	I desiili	Muut	I desiili	Muut
<i>Kotitaloustyyppi</i>						
Yksin asuva (alle 65v)	23,9	8,5	27,1	9,6	33,5	9,9
Lapseton pari (alle 65v)	6,5	11,7	12,6	16,2	8,6	19,9
Yksinhuoltajatalous	4,2	3,0	10,5	4,8	8,3	5,0
Kahden huoltajan lapsiperhe	24,2	43,4	19,6	47,6	18,5	41,8
Vanhustalous	23,4	7,3	22,1	10,1	24,3	12,0
Muu talous	17,8	26,1	8,1	11,7	6,8	11,5
Yhteensä	100	100	100	100	100	100
<i>Ikä</i>						
Alle 25 v	12,3	3,1	16,9	3,4	16,1	3,6
25–34 v	14,8	23,4	13,2	20,3	15,5	17,2
35–44 v	17,9	31,2	19,4	28,6	13,9	25,0
45–54 v	10,8	19,5	18,5	22,8	16,6	24,1
55–64 v	16,4	12,8	8,4	11,6	11,4	15,6
65 v ja vanhemmat	28,0	10,1	23,5	13,2	26,6	14,4
Yhteensä	100	100	100	100	100	100
Kulutusmenot						
<i>Kotitaloustyyppi</i>						
Yksin asuva (alle 65 v)	13,9	9,6	12,3	10,9	16,9	11,6
Lapseton pari (alle 65 v)	6,1	11,8	7,8	16,7	6,4	20,0
Yksinhuoltajatalous	1,1	3,4	1,0	5,7	1,7	5,6
Kahden huoltajan lapsiperhe	14,4	44,4	18,8	47,9	13,0	42,0
Vanhustalous	31,3	6,5	38,7	8,5	45,5	10,2
Muu talous	33,2	24,5	21,4	10,4	16,5	10,6
Yhteensä	100	100	100	100	100	100
<i>Ikä</i>						
Alle 25 v	4,4	3,9	3,7	4,6	3,1	4,8
25–34 v	9,4	24,0	6,0	21,0	4,5	18,2
35–44 v	11,9	31,8	15,7	29,0	9,5	25,3
45–54 v	14,2	19,1	14,0	23,3	19,1	23,8
55–64 v	21,0	12,3	13,8	11,1	11,1	15,6
65 v ja vanhemmat	39,0	8,9	46,8	10,9	52,7	12,2
Yhteensä	100	100	100	100	100	100

Lähde: Omat laskelmat Tilastokeskuksen vuosien 1985–2006 kulutustutkimuksesta.

kotitalouksien tilanne poikkeaa kuitenkin selvästi niin väestön keskimääräisestä tilanteesta (kuvio 1, s. 12) kuin vähän kuluttavistakin. Toisin kuin pienimenoisilla tai koko väestön tasolla, alimpaan tulodesiiliin kuuluvilla keskimääräiset kulutusmenot ovat keskimääräisiä tuloja suuremmat.

Se, että vähän kuluttavien tulot ovat selvästi menoja suuremmat, selittyy säästämällä. Kuten taulukosta 4 havaitaan, vähän kuluttavien profiilissa korostuvat erityisesti ikääntyvät. Ikääntyvien kulutusta tarkastelevissa tutkimuksissa on todettu, että iän karttuessa kotitalouksien säästämisaste kasvaa ja kulutusalttius laskee (esim. Kiander ym. 2004; Riihelä 2006; Niemelä 2008b). Pienituloisten tuloja suuremmat menot ovat sen sijaan haasteellisempia tulkita. Joissakin tapauksissa kyse voi olla siitä, että kulutus rahoitetaan olemassa olevilla säästöillä. Tulosta selittävät myös tulotietojen keruuseen liittyvät seikat. Rekistereistä saatavia tulotietoja voidaan pitää ainakin veronalaisten tulojen osalta luotettavina. On kuitenkin havaittu, että haastattelemalla saadut tulotiedot antavat alimmassa tulodesiilissä suuremmat tulot kuin rekisteripohjaisten tietojen perusteella voisi odottaa. Kaikkia epävirallisista lähteistä, kuten ystäviltä tai sukulaisilta, saatuja tuloja ei välttämättä ole pystytty tulotietojen keruussa identifioimaan. Sukulaisilta ja ystäviltä saatu taloudellinen apu on tutkimusten mukaan varsin laajaa erityisesti Suomessa ja sen merkitys on keskeinen nimenomaan taloudellisesti huono-osaisimmille väestöryhmille (ks. Niemelä 2005b; Hiilamo ja Niemelä 2011). Rekisteripohjaisten tulotietojen näkökulmasta myös yrittäjät ovat ongelmallinen ryhmä, sillä on osoitettu, että yrittäjien pienituloisuus on pienimenoisuutta selvästi yleisempää (keskustelusta esim. Bradbury 1997).

Alimpien tulo- ja kulutusmenodesiilien keskimääräisten tulojen ja kulutusmenojen muutokset eroavat kuviossa 1 esitetyistä koko väestön keskimääräisistä muutoksista. Toisin kuin koko väestössä, pienituloisten tai vähän kuluttavien menot eivät laskeneet 1990-luvun laman aikana. Vähän kuluttavien keskimääräiset kulutusmenot pysyivät samalla tasolla koko 1990-luvun alkupuolen. Tämän jälkeen myös vähän kuluttavien menot ovat kasvaneet hitaasti. Pienituloisten keskimääräiset kulutusmenot ovat puolestaan nousseet tasaisesti mutta hitaasti koko tarkasteluperiodin ajan. Pienituloisten ja vähän kuluttavien kulutusmenojen hidas kasvu on merkinnyt sitä, että heidän kulutustasonsa on jäänyt 1990-luvun puolivälistä lähtien enemmän ja enemmän jälkeen väestön keskimääräisestä kulutustasosta. Alimpien tulo- ja kulutusmenodesiilien

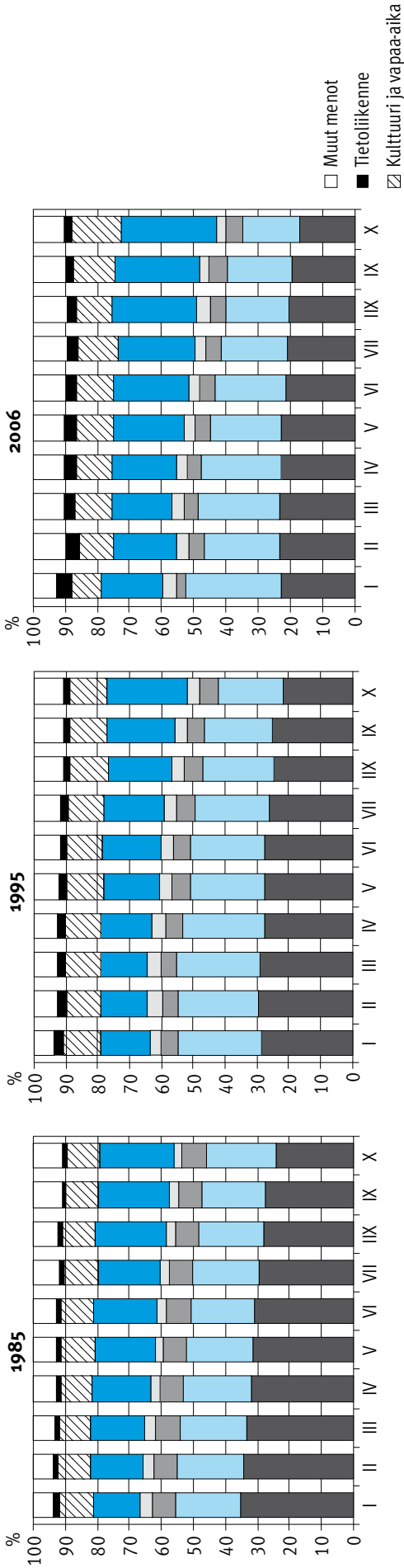
tulokehitys on myös ollut tasaisempaa kuin väestössä keskimäärin. 1990-luvun alun laskusuhdanne laski sekä pienituloisten että vähän kuluttavien keskimääräistä tulotasoa erittäin vähän. Tulotaso ei kuitenkaan lähtenyt nousuun laman taittuessa vaan pysyi lähes koko 1990-luvun samalla tasolla. Pienituloisten ja vähän kuluttavien keskimääräiset tulot ovat nousseet selkeämmin vasta 2000-luvun puolella. Vähän kuluttavat ja pienituloiset eivät näin ollen eroa juuri lainkaan tulojen tai kulutusmenojen muutosten osalta toisistaan, vaikka heidän tulo- ja kulutustasonsa ovat selvästi toisistaan poikkeavat.

Kuviossa 5 (s. 18) tarkastelua jatketaan tutkimmalla eri tulodesiilien kulutusrakennetta eli kulutuserien osuutta kokonaiskulutuksesta. Kuten väestön keskimääräistä kulutusrakennetta tutkittaessa havaittiin, elintarvikkeiden, juomien ja aterioiden osuus kokonaiskulutuksesta on laskenut tarkasteluperiodin aikana. 1980-luvun puolivälissä alin tulodesiili käytti ruokaan ja juomaan 35 % kaikista kulutusmenoista ja ylin tulodesiili 24 %. Vuonna 2006 alin tulodesiili käytti ruokailuun enää 23 % kulutusmenoistaan. Sen sijaan asumiseen liittyvä kulutus on korostunut erityisesti tulojakauman alapäässä. Asumisen budjettiosuus on kasvanut alimmassa tulodesiilissä 20 %:sta 30 %:iin.

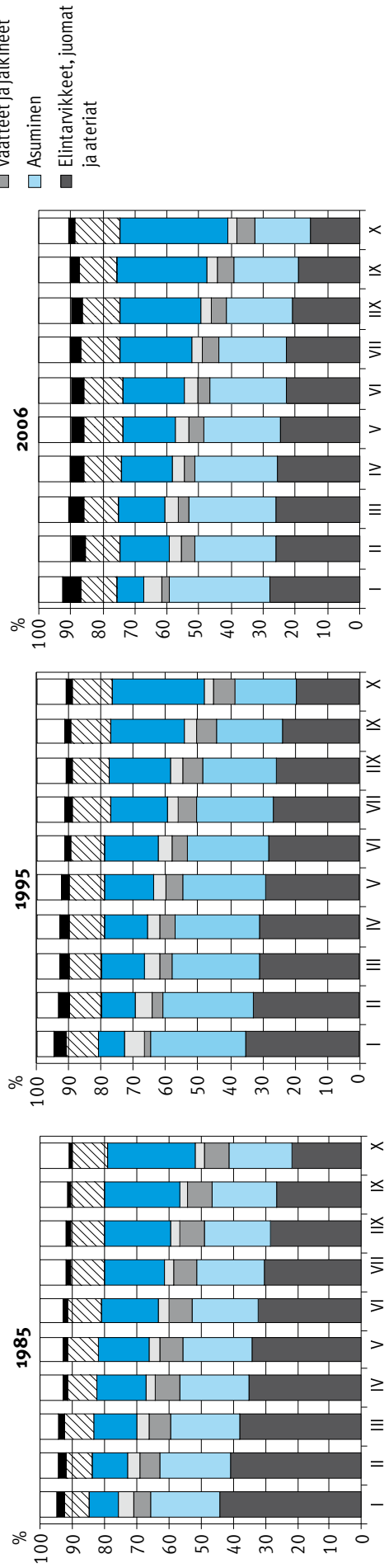
Asumismenojen budjettiosuus on myös muuttunut yhä enemmän tulosidonnaiseksi. Vuonna 1985 asumismenojen budjettiosuus oli kaikissa tuloryhmissä noin 20 %. Sen sijaan vuonna 2006 asumismenojen budjettiosuus laski tulotason kohotessa. Engelin periaatetta mukailien voidaan sanoa, että asumismenoista on muodostunut välttämättömyyskulutuksen kohde. Niin ikään elintarvikkeiden, juomien ja aterioiden budjettiosuus laskee tulotason kohotessa myös 2000-luvun puolella. Ruokailuun liittyvän kulutuksen tulosidonnaisuus on kuitenkin heikentynyt 1980-luvun puoliväliin verrattuna. Lisäksi tietoliikennemenojen tärkeyden korostuminen tarkasteluperiodin aikana näkyy siten, että sen tulosidonnaisuus on voimistunut. Tietoliikennemenojen budjettiosuus laski tulotason kohotessa hienokseltaan jo 1990-luvun puolivälissä. Selkeimmin tulotason ja tietoliikennemenojen budjettiosuuden välinen yhteys näkyy vuoden 2006 aineistossa alimman tulodesiilin budjettiosuuden ollessa vajaa 5 % ja ylimmän tulodesiilin budjettiosuuden ollessa hieman yli 2 %.

Kulutuserä, joka puolestaan identifioituu ei-välttämättömäksi kulutukseksi, on koko tarkasteluperiodin aikana ollut liikenne- ja matkustusmenot – sen budjettiosuus nousee tulotason kohotessa.

Kuvio 5. Kulutusrakenne tulodesileittain vuosina 1985, 1995 ja 2006 (%).

Kuvio 6. Kulutusrakenne menodesileittain vuosina 1985, 1995 ja 2006 (%).

Liikenteen ja matkustuksen budjettiosuus on toki kasvanut kaikissa tuloryhmissä. Alimmassa tulodesiilissä budjettiosuus on kasvanut 15 %:sta 19 %:iin. Ylimmässä tulodesiilissä liikenteeseen ja matkustukseen liittyvä kulutus vei kaikkein suurimman osan (25 %) menoista jo 1990-luvun puolivälissä. Vuodesta 1985 vuoteen 2006 budjettiosuus on ylimmässä tulodesiilissä kasvanut 23 %:sta 29 %:iin. Vuonna 2006 liikenteeseen ja matkustukseen liittyvä kulutus on suurin menoerä jo viides-
sä ylimmässä tulodesiilissä. Myös kulttuuriin ja vapaa-aikaan liittyvän kulutuksen budjettiosuus nousee hienokseltaan tulotason kohotessa. Tämä pitää paikkansa kuitenkin ainoastaan vuoden 2006 kohdalla. Aiempina vuosina kulttuurin ja vapaa-ajan kulutuksen kokonaismeno-osuudet olivat suurin piirtein samalla tasolla kaikissa tuloryhmissä. Sen sijaan muiden menojen – menot vakuutuksiin, puhtauteen ja kaudenhoitoon, erilaisiin palveluihin (ks. tarkemmin liitetäulukko 1) – budjettiosuus kasvoi tulotason kohotessa vuosina 1985 ja 1995, mutta 2000-luvun puolella budjettiosuus on alinta tulodesiiliä lukuun ottamatta noin 10 %. Alimman tulodesiilin budjettiosuus muihin menoihin on noin 7 %.

Kulutusmenodesiilien mukainen tarkastelu (kuvio 6) antaa sidonnaisesta kulutuksesta pitkälti saman kuvan kuin tuloryhmien välinen tarkastelu edellä. Selkeimmin välttämättömyyksiksi identifioituvat koko tarkasteluperiodin aikana menot elintarvikkeisiin, juomiin ja aterioihin, asumiseen sekä terveydenhoitoon. Terveydenhoitomenojen suurempi budjettiosuus kulutusmenojakauman alapäässä selittyy sillä, että ikääntyneiden osuus korostuu vähän kuluttavien profiilissa (taulukko 4). Tuloryhmien väliseen tarkasteluun verrattuna kulutusmenojakauman alapäässä korostuvat selvästi enemmän ruokailu- ja asumismenot kuin tulojakauman alapäässä. 1980-luvun puolivälissä vähiten kuluttava kymmenys suomalaisista käytti noin 65 % kaikista menoistaan ruokailuun ja asumiseen. Vuonna 2006 näiden kulutuserien osuus kokonaiskulutuksesta oli alimmassa menodesiilissä 59 %. Vuodesta 1985 vuoteen 2006 alimman menodesiilin budjettiosuus elintarvikkeisiin, juomiin ja aterioihin laski 44 %:sta 28 %:iin. Samalla asumisesta muodostui pienimenoisimman desiilin suurin kulutuserä. Asumisen budjettiosuus kasvoi tarkasteluperiodin aikana 22 %:sta 31 %:iin. Tuloryhmien vertailun tapaan myös kulutusmenodesiilejä tarkastellen tietoliikennemenojen budjettiosuus laskee kulutusmenojen kasvaessa.

Tarkasteltaessa kulutuseriä, joiden budjettiosuus nousee kulutusmenojen kohotessa, havaitaan, että

liikenne- ja matkustusmenot korostuvat myös kulutusmenoryhmien välisessä vertailussa. Liikenteeseen ja matkustukseen käytettyjen menojen osuus kokonaiskulutuksesta on pysynyt kulutusmenojakauman alapäässä suurin piirtein 9 %:n tasolla koko tarkasteluperiodin ajan. Sen sijaan kulutusmenojakauman yläpäässä liikenteen ja matkustuksen osuus kokonaiskulutuksesta on kasvanut selvästi. Ylimmässä menodesiilissä liikenne- ja matkustusmenot oli suurin kulutuserä jo 1980-luvun puolivälissä. Vuosien 1985 ja 2006 välisenä aikana sen budjettiosuus kasvoi edelleen, 28 %:sta 34 %:iin. Lisäksi vaate- ja jalkineiden, kulttuuri- ja vapaa-ajanmenot sekä muut menot ovat sellaisia, joiden osuus kokonaiskulutuksesta nousee kulutusmenojen kohotessa. Näin on erityisesti vuosien 1985 ja 1995 kohdalla. Sen sijaan vuonna 2006 eri menoryhmien väliset erot ovat tasaisemmat kuin aiempina vuosina.

Taulukossa 5 (s. 20) tarkastellaan vielä tarkemmin kulutuksen erillisryhmissä pienituloisten ja vähän kuluttavien kulutusrakennetta vuonna 2006. Selkeästi välttämättömiä kulutusta eli sellaisia kulutuseriä, joiden kokonaiskulutusosuus on *kaikilla* pienituloisuus- ja pienimenoisuusmittareilla väestön keskimääräistä suurempia, ovat menot elintarvikkeisiin ja alkoholittomiin juomiin, omaan asuntoon sekä tietoliikenteeseen. Perinteisten välttämättömyyksien, kuten ruuan, juoman ja asumisen, lisäksi 2000-luvun välttämättömyydeksi määrittäytyt tietoliikenne, kuten menot puhelinlaitteisiin sekä puhelin- ja internetpalveluihin.

Kodin ulkopuoliset ateriat määritetään selvästi evättämättömäksi kulutukseksi, sillä niiden budjettiosuus on jokaisen mittarin mukaan väestön keskiarvoa pienempi. Alkoholijuomien budjettiosuus on sen sijaan hivenen väestön keskimääräistä tasoa suurempi vain pienituloisilla. Tupakkatuotteiden osalta pienituloisten ja vähän kuluttavien ero väestön keskiarvoon on pieni. Useimmilla mittareilla tupakkatuotteiden budjettiosuus pienituloisilla ja vähän kuluttavilla on kuitenkin hivenen suurempi kuin väestöllä keskimäärin. Alkoholijuomien ja tupakkatuotteiden budjettiosuudet ovat hyvä esimerkki siitä, millä tavoin eri menetelmin tietty ”haitakkeiksi” luokiteltavat kulutuserät näyttäytyvät välttämättömiä tai kohtuullista kulutusta arvioitaessa. Aktuaalisia kulutusmenoja tarkasteltaessa, kuten tässä, esimerkiksi alkoholijuomat ja tupakkatuotteet määritetään ”välttämättömäksi” kulutukseksi (myös Kosunen 1999, 82–83).

Sen sijaan konsensuaalisissa tai normatiivisimmissä lähestymistavoissa tämäntyyppiset hyödykeryhmät eivät nouse esiin. Esimerkiksi monissa maissa viitebudjettien laadinnassa on tehty sellainen periaatepäätös, että alkoholia tai tupakkaa ei lasketa budjetteihin mukaan (Lehtinen ym. 2010, 15).

Asumisen osalta ennen kaikkea menot omaan asuntoon, kuten vuokriin, asuntolainojen korkoihin, yhtiövastikkeisiin ja energiakustannuksiin, liittyvät menot ovat välttämätöntä kulutusta. Sen sijaan kotitaloustarvikkeiden kokonaiskulutusosuus on sekä pienituloisilla että vähän kuluttavilla koko väestön

Taulukko 5. Pienituloisten ja vähän kuluttavien kulutus rakenne vuonna 2006 (%).

	Fraktiilimittarit		Suhteellinen tulomittari			Suhteellinen menomittari			Väestö ka.
	I tulo-desiili	I meno-desiili	40 %	50 %	60 %	40 %	50 %	60 %	
Elintarvikkeet, juomat ja ateriat	23,2	27,9	21,5	22,3	23,1	25,9	27,6	26,4	21,2
Elintarvikkeet	15,7	22,4	14,0	14,8	16,5	22,2	22,4	20,1	13,6
Alkoholittomat juomat	1,2	1,6	1,1	1,2	1,2	1,3	1,5	1,3	1,1
Alkoholijuomat	2,1	1,4	2,2	2,1	1,4	1,0	1,2	1,3	1,7
Tupakkatuotteet	1,1	1,1	0,5	1,0	1,0	0,7	1,0	0,9	0,8
Ateriat kodin ulkopuolella	3,0	1,5	3,6	3,2	3,1	0,7	1,5	2,8	4,0
Asuminen	29,5	31,5	29,9	30,4	25,4	34,4	32,1	26,5	21,7
Kulut omasta asunnosta	24,9	26,9	25,3	25,8	20,2	30,0	27,5	21,2	15,7
Kotitaloustarvikkeet	4,6	4,5	4,5	4,7	5,2	4,4	4,5	5,3	6,0
Vaatteet ja jalkineet	3,1	2,3	2,4	2,4	4,2	1,2	2,2	4,2	4,7
Terveydenhoito	3,9	5,5	2,8	3,5	3,4	5,4	5,5	3,7	3,5
Liikenne ja matkustus	19,2	8,6	23,2	19,1	20,7	8,3	8,7	14,4	23,8
Ajoneuvon hankinta ja käyttö	15,9	7,1	18,9	15,7	18,2	6,6	7,1	12,9	20,2
Matkustus Suomessa	1,9	0,8	1,9	1,8	1,5	1,0	0,9	1,0	1,6
Matkustus ulkomailla	1,4	0,7	2,5	1,5	1,0	0,7	0,7	0,5	2,0
Kulttuuri ja vapaa-aika	9,2	11,2	8,9	9,9	9,7	12,0	10,9	10,7	12,1
Vapaa-ajan laitteet ja välineet	4,2	3,9	4,3	4,9	4,2	4,0	4,0	3,8	6,0
Kirjat ja lehdet	1,9	3,3	1,9	1,9	2,4	3,8	3,2	3,2	2,1
Kulttuuri- ja vapaa-ajan palvelut	3,0	3,5	2,5	3,1	3,0	3,6	3,2	3,4	3,4
Kulut vapaa-ajan asunnosta	0,2	0,6	0,1	0,1	0,2	0,6	0,6	0,4	0,7
Tietoliikenne	4,6	5,7	3,9	5,0	4,3	6,6	5,7	4,8	3,3
Muut menot	7,1	7,4	7,4	7,4	9,0	6,2	7,3	9,4	9,7
Koulutuspalvelut	0,3	0,2	0,3	0,2	0,9	0,1	0,2	1,1	0,3
Puhtaus ja kauneudenhoito	1,7	1,5	1,9	1,7	1,6	1,1	1,4	1,4	2,2
Henkilökohtaiset tavarat	0,4	0,3	0,4	0,3	0,3	0,2	0,3	0,2	0,5
Sosiaalipalvelut	0,4	1,0	0,0	0,5	0,3	0,6	1,0	0,5	1,1
Vakuutukset	2,0	3,4	1,3	1,7	2,9	3,5	3,4	4,0	2,7
Muut menot	0,2	0,3	0,2	0,4	0,2	0,1	0,3	0,2	0,2
Kulutus erittelemättä	2,1	0,7	3,3	2,6	2,7	0,6	0,7	2,1	2,7
Yhteensä	100	100	100	100	100	100	100	100	100

keskiarvoa pienempi. Sama havaitaan myös vaat- teiden ja jalkineiden osalta. Terveystenhoito puo- lestaan korostuu ennen kaikkea vähän kuluttavien kulutusrakenteessa, kuten jo kuvio 6 (s. 18) osoitti.

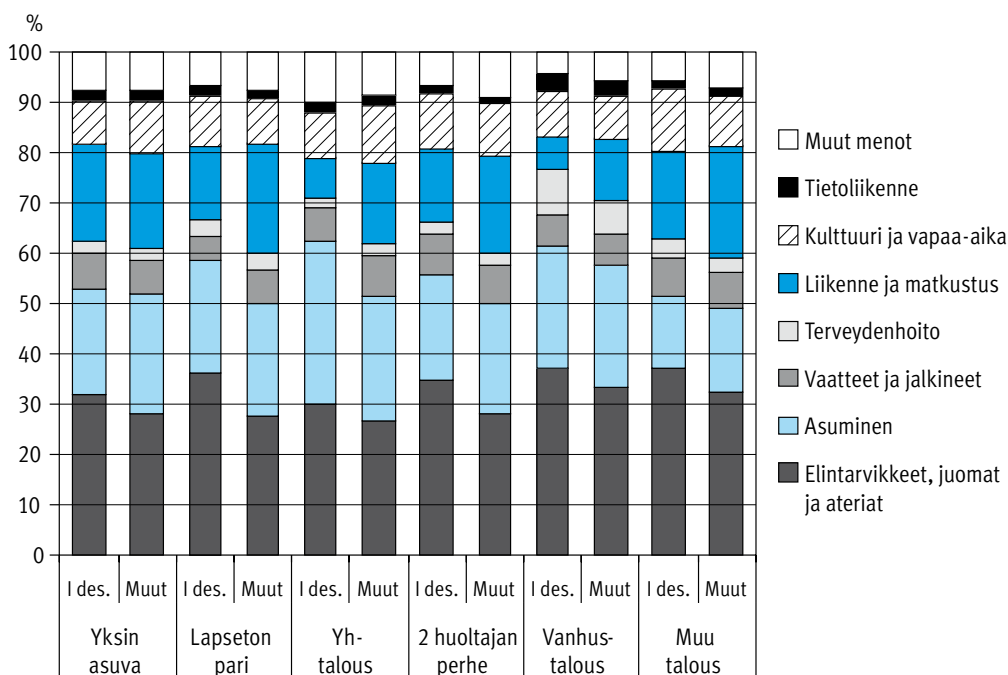
Liikenne- ja matkustusmenot näyttävät eri tulo- ja kulutusmenodesiilien vertailussa selvästi ei-välttä- mättömältä kulutukselta. Kulutuserän erillisryhmi- en tarkastelu kuitenkin osoittaa, että kyse on ennen muuta yksityisajoneuvojen hankinnasta ja käytöstä. Erot kuitenkin kaventuvat, kun verrataan budjetti- osuuksia muuhun matkusteluun Suomessa, kuten menoja julkiseen liikenteeseen. Tämän kulutuserän budjettiosuus on pienituloisissa kotitalouksissa suurempi kuin väestössä keskimäärin. Ulkomaan matkailun budjettiosuus on yleensä pienituloisilla ja vähän kuluttavilla koko väestön keskimääräistä tasoa pienempi. Poikkeuksena on 40 %:n pienitu- loisuusrajan alapuolella olevat, joiden menot ulko- maan matkailuun ovat väestön keskiarvoa hivenen suuremmat. Tätä saattaa selittää esimerkiksi opiske- lijoiden suurehko osuus 40 %:n pienituloisuusrajan alapuolella olevista.

Liikenne- ja matkailumenojen tapaan myös kult- tuuri- ja vapaa-ajankulutuksesta löytyy kulutus- ryhmän sisäisiä eroja. Kirjat ja lehdet samoin kuin kulttuuri- ja vapaa-ajan palvelut korostuvat vähän kuluttavien kulutusrakenteessa. Kirjojen ja lehtien osuus kokonaiskulutuksesta on vähän kuluttavilla

suurempi kuin väestöllä keskimäärin. Kulttuuri- ja vapaa-ajan palvelujen budjettiosuus vähän kulut- tavilla on samaa luokkaa kuin koko väestöllä. Va- paa-ajan laitteissa ja välineissä koko väestön keski- määräinen budjettiosuus on mittarista riippumatta sen sijaan selvästi suurempi kuin pienituloisilla tai vähän kuluttavilla. Vapaa-ajan asunnosta koituvat menot on pieni kulutuserä koko väestön tasolla. Pienituloisiin verrattuna väestön keskimääräinen vapaa-ajan asuntoon liittyvien menojen budjetti- osuus on kuitenkin selvästi suurempi. Vakuutuksia lukuun ottamatta myös muiden menojen budjetti- osuudet ovat pienituloisilla tai vähän kuluttavilla väestön keskimäärää pienemmät. Vakuutukset sen sijaan korostuvat erityisesti vähän kuluttavien ko- titalouksilla.

Aiemmissä tutkimuksissa (esim. Niemelä 2005a) on havaittu, että elinvaihe- ja elämäntilannetekijät korostuvat erityisesti pienituloisten kulutuksessa. Kuviossa 7 vertaillaan pienituloisimman tulode- siilin kulutusrakennetta muihin tuloryhmiin eri kotitaloustyypeissä. Alimman tulodesiilin budjet- tiosuus elintarvikkeisiin, juomiin ja aterioihin on jokaisessa kotitaloustyyppissä suurempi kuin muil- la. Asumismenot korostuvat puolestaan erityisesti pienituloisissa yksinhuoltajatalouksissa. Muissa kotitaloustyypeissä asumismenojen kokonaiskulu- tusosuus erot alimman tulodesiilin ja muiden välillä ovat selvästi pienempiä. Lisäksi esimerkiksi

Kuvio 7. Alimman tulodesiilin kulutus rakenne eri kotitaloustyypeissä vuonna 2006 (%).

Lähde: Omat laskelmat Tilastokeskuksen vuoden 2006 kulutustutkimuksesta.

yksin asuvilla ja kahden huoltajan lapsiperheillä pienituloisten asumismenojen budjettiosuus on suurempituloisten budjettiosuutta pienempi.

Ylipäänsä pienituloisuus näyttää vaikuttavan sangen vähän erityisesti yksin asuvien kulutusrakenteeseen. Yksinhuoltajataloudet ovat puolestaan toinen ääripää, jossa pienituloisten kulutus muodostuu pitkälti välttämättömistä hankinnoista. Pienituloisilla yksinhuoltajilla elintarvikkeisiin, juomiin ja aterioihin sekä asumiseen kuluu 63 % kaikista kulutusmenoista. Pienituloisuusrajan yläpuolella olevilla yksinhuoltajilla sen sijaan liikennemenot ovat selvästi pienituloisia yksinhuoltajia suuremmat. He kuluttavat pienituloisia yksinhuoltajia suhteellisesti enemmän myös vaatteisiin ja jalkineisiin sekä kulttuuriin ja vapaa-aikaan.

Kahden huoltajan lapsiperheissä näkyy kaikkein selkeimmin elämäntilanteen edellyttämän kulutuksen korostuminen, silloin kun tulotaso on matalampi. Pienituloisen lapsiperheen menot asumiseen, vaatteisiin ja jalkineisiin, terveydenhoitoon, kulttuuriin ja vapaa-aikaan tai tietoliikenteeseen eivät eroa juuri lainkaan muista lapsiperheistä. Pienituloisten lapsiperheiden ainoat selvästi pienemmät kulutuksen budjettiosuudet ovat liikenne- ja matkailumenot sekä muut menot. On toki muistettava, että kahden huoltajan lapsiperheet muodostavat heterogeenisen ryhmän, jonka kulutukseen vaikuttaa esimerkiksi se, minkä tyyppisestä lapsiperheestä on kyse, montako lasta kotitaloudessa on ja minkä ikäisiä he ovat (ks. Niemelä ja Raijas 2010).

3.3 Yhteenveto

Tässä luvussa tarkasteltiin suomalaisten tuloissa ja kulutuksessa tapahtuneita muutoksia vuodesta 1985 vuoteen 2006. Erityisesti oltiin kiinnostuneita siitä, millä tavoin pienituloisten ja vähän kuluttavien kulutuksesta voidaan päätellä, mitkä kulutus-erät kuuluvat välttämättömään peruskulutukseen. Suomalaisten keskimääräiset tulot ja kulutusmenot ovat kasvaneet 1990-luvun alun taloudellista taantumaa lukuun ottamatta tarkasteluajanjakson aikana. Lisäksi kulutuksen rakenne on muuttunut. Elintarvikkeiden, juomien ja aterioiden paino kulutusrakenteessa on vähentynyt. Osuuttaan ovat kasvattaneet menot liikenteeseen ja matkustukseen, asumiseen ja tietoliikenteeseen.

Pienituloisten ja vähän kuluttavien tulojen ja kulutusmenojen kehitys poikkeaa melko selvästi väestön keskimääräisestä kehityksestä. Niin pienituloisten

kuin vähän kuluttavienkin tulot ja menot ovat kasvaneet selvästi hitaammin kuin väestöllä keskimäärin. 1990-luvun alun lama ei aiheuttanut näiden ryhmien tulojen tai kulutusmenojen selvää pienenemistä. Lisäksi 1990-luvun puolivälin jälkeen sekä tulot että kulutusmenot ovat kasvaneet hitaammin kuin koko väestöllä keskimäärin.

Pienituloiset ja vähän kuluttavat eroavat väestöryhmittäisen profiilin osalta toisistaan jonkin verran. Tästä huolimatta vertaamalla heidän kulutusrakennettaan muun väestön kulutusrakenteeseen saadaan melko yhteneväinen kuva siitä, mikä kulutus kuuluu välttämättömään kulutukseen. Ruuan ja juoman merkitys on yhä edelleen keskeinen, vaikka sen merkitys onkin heikentynyt siitä, mikä se oli vielä 1980-luvun puolivälissä. Asumismenojen osuus kokonaiskulutuksesta näkyy sen sijaan yhä selvemmin. Lisäksi informaatioyhteiskunnan kehitys tarkasteluajanjakson aikana ei heijastu ainoastaan suomalaisten keskimääräiseen kulutukseen, vaan siitä on muodostunut peruskulutuksen osa, jonka merkitys vain korostuu tarkasteltaessa pienituloisten tai vähän kuluttavien kulutusta.

Elämänvaiheen ja elämäntilanteen merkitystä kulutuksessa tarkasteltiin tässä luvussa kotitaloustyyppien välisillä eroilla. Tulokset tukivat aiempia tutkimuksia siinä, että kotitaloustyyppien väliset erot ovat selkeitä myös pienituloisissa kotitalouksissa (esim. Niemelä 2005a). Perusturvan arvioinnissa tuleekin ottaa huomioon myös kotitaloustyyppien väliset erot.

4 Kohtuullinen kulutus viitebudjettien näkökulmasta

Tässä luvussa arvioidaan kohtuullisen kulutuksen tasoa ja sisältöä viitebudjettien avulla. Luku on tiivistelmä perusturvahankkeessa jo aiemmin julkaisusta tutkimusraportista (Lehtinen ym. 2010). Luku alkaa viitebudjettimenetelmän kuvauksella, jossa valotetaan budjettien laadintaan liittyviä periaatteita sekä budjettien hyödynnettävyyttä eri maissa. Tämän jälkeen esitellään tiivistetysti tulokset suomalaisista kohtuullisen kulutuksen viitebudjeteista. Lopussa arvioidaan tuloksia ja pohditaan, millä tavoin viitebudjetteja voitaisiin hyödyntää tulevaisuudessa muun muassa perusturvan riittävyyden arvioinnissa.

4.1 Viitebudjettien laadinta ja käyttö eri maissa

Viitebudjetit rakennetaan markkinoilla tarjolla olevien kulutushyödykkeiden ja ihmisten tämän päivän kulutustottumusten pohjalta. Budjetit kuvaavat arkipäivän elämässä tarvittavia hyödykkeitä ja niiden määriä sekä niistä aiheutuvia kustannuksia. (Hirsch ym. 2009.) Viitebudjettien tuoteryhmät noudattelevat Tilastokeskuksen kulutustutkimuksissa käytettyä kulutusmenoryhmittelyä, mikä mahdollistaa näiden kahden erilaisen aineiston vertailun ja tarkistuksen.

Viitebudjettien hyödykeryhmät on kuitenkin laadittu kulutustutkimuksen vastaavia ryhmiä toimintolähtöisemmin. Tällä tarkoitetaan sitä, että hyödykkeitä ajatellaan käytettävän kotitalouksissa erilaisiin tarpeita tyydyttäviin toimintoihin. Viitebudjeteissa konkretisoidaan ja tehdään ymmärrettäväksi kulutusvalinnoista aiheutuvia kustannuksia. (Lehtinen ym. 2010.) Viitebudjetteja voidaan laatia elinvaiheeltaan ja rakenteeltaan erilaisille talouksille sekä eri-ikäisille ja eri sukupuolta oleville henkilöille (Hirsch ym. 2009; Handbook of reference budgets 2009). Vaikka viitebudjeteissa tietyn elämäntyylin mukainen kulutus kuvataan esimerkin avulla, on niiden pystyttävä kuvaamaan kunkin kotitalouden välttämätöntä kulutusta mahdollisimman totuudenmukaisesti.

Kun viitebudjetit on perusteellisesti laadittu, niihin mukaan otettuja yksittäisiä tuotteita ja niiden hintoja voidaan muuttaa. Viitebudjetti vaatii jatkuvaa ensisijaisesti hintojen ja toissijaisesti myös tuotteiden päivytystä, jota helpottaa se, että niin hyödykkeiden sisältö kuin hyödykkeiden hinnatkin on mahdollisimman tarkkaan dokumentoitu. Tämä läpinäkyvyys mahdollistaa viitebudjetin joustavan hyödyntämisen eri tilanteissa ja olosuhteissa. (Lehtinen ym. 2010.) Viitebudjetteja edeltäneitä tarvebudjetteja on arvosteltu niiden normatiivisuudesta (ks. mm. Aatola ja Viinisalo 1999). Normatiivinen leima tulee helposti siitä, että asiantuntijat laativat budjetteja tavallisia kansalaisia kuulematta.

Viitebudjetteja laadittaessa joudutaan tekemään koko ajan kompromisseja valittavien hyödykkeiden sekä niiden hintojen ja kestoian välillä. Kaikki valinnat on tehtävä johdonmukaisesti ja läpinäkyvästi. Tyydytettäviä tarpeita ja haluja on kuluttajilla äärettömästi, ja näiden joukosta viitebudjetin laatijoiden tulee osata valita välttämättömimmät ja sen jälkeen ”löytää” ne hyödykkeet, joilla näitä tarpeita

parhaiten tyydytetään. Koska kuluttajien valinnat tänä päivänä ovat hyvin moninaisia ja eriytyneitä, rajanveto välttämättömien ja ei-välttämättömien hyödykkeiden välillä on usein vaikeaa.

Viitebudjetit pyritään laskemaan mahdollisimman todenmukaisiksi. Kohtuullisen minimin viitebudjetti on usein laadittu suuremmaksi kuin välttämättömän minimi eli se taso, jolla juuri ja juuri tulee toimeen tämän päivän yhteiskunnassa. Välttämättömän minimin budjetit ovat selvästi niukempia kuin kohtuullisen minimin. Viitebudjetin nimi paljastaa usein budjetin luonteen. Esimerkiksi Ruotsissa viitebudjetti kattaa kohtuulliset elinkustannukset, Australiassa budjetti on vaatimaton mutta riittävä, ja Isossa-Britanniassa asiantuntijat laativat standardibudjetit, jotka ovat *kohtuullinen mutta riittävä (modest but adequate)* ja *niukka mutta hyväksyttävä (low cost but acceptable)*.

Tarve- ja viitebudjetteja on hyödynnetty eri maissa eri tavoin. Ruotsissa virallisen toimeentulotuen tason, *riksnorm*, ovat kuluttajaviranomaiset määritelleet jo 1970-luvulta lähtien kohtuullisen kulutustason, *skälig konsumtionsnivå*, avulla. Kohtuullisen kulutustason määritelmää käytetään myös opastettaessa kotitalouksia talouden hallintaan ja taloudelliseen suunnitteluun (Handbook of reference budgets 2009, 109). Norjassa sosiaaliviranomaiset käynnistivät SIFOn standardibudjetin rakentamisen 1990-luvulla. Norjassa budjetit ovat laajasti käytössä niin viranomaistoiminnassa, opetuksessa kuin talous- ja velkaneuvonnassakin. (Aatola 2004.) Myös Tanskassa, Saksassa ja Itävallassa budjetit ovat talous- ja velkaneuvonnan työkaluja (Borgeraas 1987; Christensen 1991; Handbook of reference budgets 2009, 54, 99). Hollannissa budjetteja käytetään viranomaistyössä, köyhyyden määrittelyssä sekä työvälineenä ehkäistäessä kuluttajien velkaantumista (Handbook of reference budgets 2009). Isossa-Britanniassa (FBU 2010) ja Australiassa (Saunders 1996) budjettien avulla lasketaan elämisen kustannuksia erilaisille kotitalouksille.

Vuosina 2008–2009 toteutettiin EU:n rahoittama hanke *Reference Budgets for Social Inclusion*, jonka yhteydessä Belgiassa, Bulgariassa, Espanjassa ja Itävallassa laadittiin ensimmäiset viitebudjetit. Hankkeessa päävastuullisina ohjaajina toimivat hollantilaisen National Institute for Family Finance Informationin (NIBUD) tutkijat sekä asiantuntijoina edustajat Irlannista (Vincentian Partnership for Social Justice), Ruotsista (Konsumentverket) ja Isosta-Britanniasta (Centre for Research in Social Policy). Saksa ja Suomi osallistuivat hankkeen

työkokouksiin, mutta eivät kuuluneet hankkeen projektiryhmään. (Handbook of reference budgets 2009.)

Budjetteja laadittiin aiemmin pelkästään asiantuntijoiden tekemien arviointien ja laskelmien sekä erilaisten tilastoaineistojen pohjalta. Viime vuosina on yleistynyt konsensuaalinen menetelmä, jossa asiantuntijoiden ohella budjetteja rakentavat tavalliset kuluttajat. Kuluttajilta saadaan arvokasta informaatiota siitä, millaisia hyödykkeitä arjessa tarvitaan. Keskusteluja kuluttajien kanssa käydään useammissa vaiheissa, joiden välillä asiantuntijat analysoivat saatua aineistoa. Vaikka kuluttajien kanssa käydään keskusteluja hyödykkeistä, asiantuntijat lopulta valitsevat budjetteihin sisältyvät hyödykkeet. Asiantuntijoiden tulee keskenään päästä yksimielisyyteen hyödykkeiden välttämättömyydestä ja olla valmiita tekemään kompromisseja. Tämän menetelmän edelläkävijöitä ovat olleet Iso-Britannia ja Irlanti (Hirsch 2010). Hollannissa ja Belgiassa kuluttajien kanssa käydään lisäksi keskusteluja siitä, miten hyvin laaditut budjetit toimivat ihmisten arkielämässä (Hirsch 2010). Kuluttajien osallistuminen budjetin laadintaan on helpottanut hyödykkeiden valintaa ja välttämättömien hyödykkeiden lukumäärien määrittelyä sekä edistänyt erilaisten kotitalouksien ja elinvaiheiden kulutuksen ymmärtämistä. Asiantuntijoiden ja kuluttajien yhteistyöllä luodaan sosiaalinen konsensus hyödykkeistä, joihin jokaisella kansalaisella tulisi yhteiskunnassa olla varaa (Bradshaw ym. 2008).

4.2 Kohtuullisen minimin viitebudjetit Suomessa

Lehtisen ym. (2010) tutkimuksessa luotiin viitebudjetit kohtuullisen minimin (*decent minimum*) kulutustasolle. Kohtuullisella minimillä ymmärretään kulutustasoa, jolla taataan perustarpeiden tyydytyksen lisäksi myös yhteiskunnallinen osallistuminen. Lähtökohta on tarpeiden tyydytyksessä, ei siinä, mitä hyödykkeitä tietyllä rahamäärällä voidaan tai halutaan hankkia. Kohtuullinen minimi koostuu tämän päivän suomalaisen yhteiskunnan normaalissa arjessa tarvittavista tavaroista ja palveluista. Tutkimuksella haluttiin selvittää, millaisten hyödykkeiden hankinnoista ja varannoista muodostuu erilaisille kotitalouksille kohtuullisen minimin kulutuksen taso. Tutkimus perustui ihmisten henkilökohtaisiin näkemyksiin elämän välttämättömyyksistä: mitä hyödykkeitä ihminen katsoo tarvitsevänsä tullakseen toimeen sekä voidakseen elää ihmisarvoista elämää ja osallistua yh-

teiskunnalliseen toimintaan. Viitebudjettien kehittämisessä lähdettiin siitä, että kotitalouksissa on jo olemassa tietty kodin perusvarustus. Budjetteihin sisällytettiin vain ihmisten itse maksamat elämisen kustannukset, jolloin esimerkiksi vastikkeettomat julkiset palvelut jätettiin budjettien ulkopuolelle. Budjettien laadintaprosessi on selvitty luvussa 2.2.2.

Seuraavaksi esitellään kohtuullisen minimin viitebudjettien keskeisimmät hyödykeryhmät (taulukko 6). Lehtinen ym. (2010) laativat viitebudjetit neljälle kotitaloustyypille: 1) kahden huoltajan lapsiperhe (lapset neljä vuotta ja kymmenen vuotta), 2) lapseton keski-ikäinen pariskunta, 3) yksin asuva alle 45-vuotias mies tai nainen sekä 4) yksin asuva yli 65-vuotias mies tai nainen. Viitebudjetit on laskettu seuraaville kulutusmenoryhmille: ruoka, vaatetus, kodin tavarat ja laitteet, vapaa-aika, terveys ja hygienia sekä asuminen ja liikkuminen. Hyödykkeiden ryhmittely noudattaa pääosin kulutustutkimuksen hyödykejaottelua ja joiltakin osin toimintoihin perustuvaa jaottelua. Liikkuminen ja asuminen ovat viitebudjetissa erillisenä menoryhmänä, jotta menot voidaan laskea asuinpaikan ja tarjolla olevien liikennevaihtoehtojen mukaan.

Ruoalla tyydytetään fysiologisia perustarpeita. Välttämättömyydeksi voidaan katsoa, että ihmiset saavat ravitsemussuosituksen mukaista ravintoa. Tällä turvataan terveys. Nautittu ruoka ei ole pelkästään nälän tyydyttämistä: aterioilta halutaan vaihtelua, hyvää makua, elämyksiä ja mielihyvää. Sosiaalisen yhteenkuuluvuuden takia on tärkeää, että taloudessa on mahdollisuus lasten karkkipäivään kerran viikossa sekä virvoitusjuomiin vähintään kerran kahdessa viikossa. Viitebudjeteissa on lähdetty siitä, että aterioita osataan valmistaa itse perusraaka-aineista, jolloin ruokabudjetit saadaan pidettyä pieninä. Eineksiä ruokabudjetissa on vain vähän. Ruokabudjetissa on mukana myös muutamia kodin ulkopuolella nautittuja aterioita viikossa. Merkittävä osa näistä on työpaikka-, koulu- tai päiväkotiruokailuja, joista kahdesta viimeksi mainitusta ei tarvitse erikseen maksaa. Työpaikkaruokailun kustannukseksi on laskettu työpaikkaruokailun verotusarvo 5,50 euroa/päivä (Verohallinnon päätös 1017/2008). Yksin asuvien alle 45-vuotiaiden ja lapsiperheiden budjetissa on myös yksi ravintola-ateria kerran kahdessa viikossa, jonka hinnaksi on otettu pizzeriassa tarjottava pizza-ateria (www.kotipizza.fi). Laskelmat eivät sisällä juhlapyhien tai kotona järjestettävien juhlien erikoisruokia eikä vieraille tarjottavia aterioita. Loma-ajat on vuosilaskelmissa otettu huomioon siten, että päiväkotit-, koulu- ja

työpaikkaruokailun tilalle on laskettu kotona valmistettujen aterioiden kustannukset.

Viitebudjettien vaatetus-menoryhmään on laskettu mukaan uutena ostettuja, kohtuuhintaisia vaatteita siistiin arki-, vapaa-ajan- ja juhlapukeutumiseen. Osallistumisen ja yhteisöön kuulumisen kannalta on tärkeää, ettei puutteellinen vaatetus ole esteenä sosiaaliselle kanssakäymiselle.

Kodin tavaroihin ja laitteisiin kuuluu paljon erilaisia tuotteita. Tähän ryhmään on otettu mukaan kodin huonekalut, astiat, tekstiilit, kodinkoneet, viihde-elektronikka, tietoliikenne ja tietoliikennemaksut. Nämä hyödykkeet liittyvät suurelta osin osallistuvaan toimintaan: niiden avulla hoidetaan

välttämätöntä asiointia ja sosiaalisia suhteita sekä kiinnitytään yhteisöön.

Kuluttajien keskustelut vapaa-ajasta ja siihen liittyvästä kulutuksesta tuottivat laajan ja monipuolisen luettelon erilaisista välttämättömiksi katsotuista vapaa-ajanviettoon tarvittavista hyödykkeistä. Koska kaikkia niitä ei ollut mahdollista sisällyttää kohtuullisen minimin mukaiseen budjettiin, sisällytettiin budjettiin vain yksi ulko- tai sisäliikuntaharrastus ja siihen liittyvä varustus sekä yksi kulttuuriharrastus. Kohtuulliseen minimiin katsottiin myös kuuluvan vuodessa yksi kotimaan lomamatka ja sukulaisvierailu sekä lasten koulun yhteydessä tehtävät retket.

Taulukko 6. Kohtuullisen minimin viitebudjetit (euroa/kk, vuoden 2009 hinnoilla).

Viitebudjetit	Paris-kunta	Lapsiperhe	N yksin alle 45 v	M yksin alle 45 v	N yksin yli 65 v	M yksin yli 65 v
Ruoka	518	815	283	283	200	200
Kodin tavarat, laitteet ja niiden kuluminen	174	213	136	136	139	139
Sähkö	22	34	16	16	16	16
Kotivakuutus	8	19	6	6	6	6
Vaatetus	88	219	47	40	33	29
Vapaa-aika ja harrastukset	62	84	34	34	44	44
Terveys	31	39	22	22	25	25
Henkilökohtainen hygienia	54	69	37	37	36	36
Yhteensä (ilman asumista ja liikkumista)	957	1 497	583	576	499	495
Asuminen (vuokra)						
Helsinki	1 091	1 338	654	654	800	800
Pääkaupunkiseutu	1 031	1 264	618	618	756	756
Kaupunki yli 100 000 asukasta	920	1 128	552	552	674	674
Kaupunki 60 000–100 000 asukasta	696	854	418	418	510	510
Kaupunki 20 000–59 999 asukasta	651	799	391	391	477	477
Kaupunki alle 20 000 asukasta	564	692	338	338	414	414
Liikkuminen						
Kk-lippu, Hki ja Espoo sisäinen liikenne	86	108	43	43	43	43
Kk-lippu, Vantaa sisäinen liikenne	99	124	50	50	50	50
Kk-lippu, seutulippu pääkaupunkiseutu	178	178	89	89	89	89
Kk-lippu, muu Suomi; 40 matkaa	140	175	70	70	70	70
Polkupyörä	4	15	2	2	2	2
Auto (15 000 km/v; 43 senttiä/km)	0	537	0	0	0	0

Terveys- ja hygieniamenoihin on sisällytetty vain pieni osa markkinoiden suuresta tarjonnasta. Kulluttajat toivat keskusteluissa esille omaehtoisen toiminnan – liikunnan ja terveellisen syömisen – sairauksien ennaltaehkäisyssä. Budjeteissa oletettiin kotitalouden jäsenten olevan terveitä. Viitebudjettiin sisältyy 2–3 yleislääkäri-ikäkäyntiä vuodessa ja erikoislääkäri-ikäkäynti kerran vuodessa. Hygieniamenoihin on otettu huomioon kertakäyttöisiä ja kestäviä tuotteita henkilökohtaiseen puhdistautumiseen, ihonhoitoon ja kosmetiikkaan.

Viitebudjettitalouksien oletetaan asuvan vuokralla tietynkokoisessa asunnossa: alle 45-vuotias yksin asuva 45 m², yli 65-vuotias yksin asuva 55 m², keski-ikäinen pariskunta 75 m² ja lapsiperhe 92 m². Itsenäinen asuminen tietynlaisessa asunnossa ja tietyt varusteet siellä kuuluvat elämän välttämättömyyksiin. Asumiseen liittyvinä menoina myös sähkönkulutus on arvioitu budjettiin sähköyhtiöiden kulutuslukujen perusteella. Kotivakuutuksen hinta on arvioitu eri yhtiöiden tarjoaminen vakuutusten pohjalta.

Muiden kuin lapsiperheiden on oletettu käyttävän liikkumiseen julkista liikennettä. Lapsiperheille on huomioitu auton käyttö myös sellaisilla alueilla, joissa on käytettävissä joukkoliikenteen palveluita. Vaikka autoa ei pidetty välttämättömänä, ryhmäkeskusteluissa tuli esille, että haja-asutusalueella se on usein ainoa mahdollinen kulkuväline vähäisen julkisen liikenteen vuoksi. Julkisen liikenteen lippujen hinnoissa ei ole huomioitu opiskelija- tai eläkeläisalennuksia, koska alennusten suuruus vaihtelee. Liikkumisesta aiheutuneet menot ovat erillisenä osana viitebudjetissa, jolloin yksittäiselle taloudelle voidaan laskea oma budjetti sen käyttämän liikku- mistavan mukaan.

Asuminen on keskeinen osa viitebudjetteja, koska asunto on kaikille välttämätön ja sen osuus kulutusmenoista on suurin. Koska vuokrat vaihtelevat, budjetissa on eritelty eri kotitaloustyyppien keskimääräiset kuukausivuokrat paikkakunnittain Tilastokeskuksen (2009) vapaarahoitteisten vuokra-asuntojen vuokratilaston mukaan. Helsingissä asumiskustannukset kattavat yli puolet kaikista viitebudjetin menoista.

Asumisen jälkeen suurin menoerä on ruoka, joka vie noin neljäsosan menoista. Syömisestä aiheutuu kustannuksia, vaikka aterioita tehtäisiinkin itse raaka-aineista. Kolmanneksi suurin menoerä on kodin tavarat ja laitteet -ryhmä, joka sisältää myös tietoliikenteen. Sen osuus on alle kymmenesosa.

Suuret kustannukset aiheutuvat ryhmän monipuolisesta ja runsaasta sisällöstä. Suurin osa ryhmän menoista aiheutuu tietoliikenteen käytöstä ja sanomalehden tilauksesta, jotka ovat säännöllisesti ja usein toistuvia menoja.

Välttämättömät liikennekustannukset viitebudjeteissa aiheutuvat julkisen liikenteen, polkupyörän ja lapsiperheillä lisäksi auton käytöstä. Vuonna 2009 joukkoliikenteen kuukausiliput maksoivat Helsingin ja Espoon sisäisessä liikenteessä 43 euroa kuukaudessa, Vantaalla 49,50 euroa. Pääkaupunkiseudun (Helsinki, Espoo, Vantaa ja Kauniainen) seutulippu maksoi 89 euroa kuukaudessa. Muualla Suomessa kuukausilipun hinnaksi määriteltiin 70 euroa. Polkupyörien hankintakulut jaettuna niiden kestoajalla tuottaa pyörää kohden aikuisille noin 2 euron kulumista korvaavan menoerän ja lasten pyörille noin 10 euroa kuukaudessa.² Kypärästä ja lukoista aiheutuvat kulut ovat myös mukana liikennemenoissa. Autojen hinnat vaihtelevat suuresti. Siksi auton käyttökustannukset päädyttiin hinnoitteluun kilometrikustannuksen mukaan olettaen, että autolla ajetaan 15 000 kilometriä vuodessa. Kilometrikustannus otettiin Autoliiton kustannuslaskurista, jossa huomioon otetaan auton hankintahinta, vakuutukset, huollot jne. (Autoliitto 2011). Auton kilometrikustannukseksi saatiin näin 43 senttiä eli 537,50 euroa kuukaudessa. Ilman autoa liikkumiskustannukset ovat varsin kohtuulliset, mutta auton omistus nostaa liikkumisen ruoan jälkeen seuraavaksi suurimmaksi menoryhmäksi.

Naisten vaatebudjetti on 48 euroa ja miesten 40 euroa kuukaudessa. Eri-ikäisten vaatevarastot ovat budjetissa muutamia pieniä poikkeamia lukuun ottamatta pääosin samansisältöiset. Iäkkäille vaatteiden käyttöikä on laskettu nuorempia pidemmäksi, mikä pienentää heidän vaatebudjettiaan. Lapsiperheissä tytön vaatekuluihin varattiin 66 euroa kuukaudessa ja pojan 65 euroa.

Muut menoerät viitebudjetissa ovat edellä esitettyjä selvästi pienempiä, sillä niihin liittyviä hankintoja joudutaan tekemään harvemmin. Lisäksi Tilastokes-

² Kestokulutustavaroiden hankintahinnat eivät ole sellaisenaan budjeteissa. Sen sijaan näille tavaroille laskettiin vuotuisen kulumisen arvo, joka laskettiin jakamalla tavaroiden hankintahinta sen käyttöajalla. Esimerkiksi pesukoneen kulumisen arvoksi saadaan 40 euroa vuotta kohden, jos sen hankintahinta on 400 euroa ja käyttöikä 10 vuotta. Voidaan ajatella, että tämä rahamäärä on säästettävä, jotta uusi kone voidaan hankkia, kun vanha koneen käyttöikä päättyy. Budjeteista havaitaan, että keskimääräiset kulumisen mukaan lasketut säästettävät rahamäärät ovat etenkin pitkän käyttöajan tavaroilla melko pienet. Sen sijaan esimerkiksi lasten vaatteilla, jotka uusitaan usein, säästö ja vuotuinen kulumisen ovat huomattavasti suuremmat. (Lehtinen ym. 2010, 20.)

kuksen kulutustutkimuksenkin mukaan esimerkiksi vapaa-ajan sekä terveyst- ja hygieniamenoissa on paljon ei-välttämättömiä hyödykkeitä, joiden jättäminen pois viitebudjetista pienentää tätä kulutuserää.

4.3. Yhteenveto

Viitebudjettien kehittämisessä lähdettiin siitä, että kotitalouksissa on jo olemassa tietty kodin perusvarustus, tapa hankkia hyödykkeitä ja toimia. Viitebudjettitutkimuksen tavoite oli paitsi laadittujen budjettien avulla määrittää kustannuksia kohtuullisen minimin kulutukselle myös kehittää samalla metodologiaa viitebudjettien laatimiselle. Tutkimus selvitti, mistä kaikesta koostuu se hyödykehankintojen ja -varantojen vähimmäistaso, joka tämän päivän Suomessa tarvitaan jokapäiväisen arjen toiminnassa ja yhteiskunnalliseen toimintaan osallistumisessa. Samalla tutkimus valotti konkreettisesti, mitä ja miten paljon erilaisia tavaroita ja palveluja elämiseen tarvitaan, minkä laatuista ne ovat ja mitä nämä hyödykkeet maksavat.

Aatola ja Viinisalo (1998) korostivat omassa tutkimuksessaan sitä, että budjettien laadinnassa käytetyn menetelmän käyttökelpoisuus riippuu siitä, miten hyvin kulutuksen sisältö pystytään määrittelemään. Mitä kauemmas kulutuksen välttämättömyystasosta mennään, sitä enemmän tulee ottaa huomioon erilaisia kulutustapoja ja tarpeiden tyydytyksen lukemattomia vaihtoehtoja markkinoilla. Ei voida kuitenkaan ajatella, että runsas budjetti toisi ihmisille automaattisesti paremman hyvinvoinnin. (Storms ja van den Bosch 2010.)

Konsensuaalisen menetelmän hyödyntäminen onnistui hyvin Kuluttajatutkimuskeskuksen viitebudjettien laadinnassa. Menetelmän avulla saatiin asiantuntijamenetelmää paremmin vastauksia moniin kysymyksiin ja ratkaisuja yksityiskohtiin. Tutkijaryhmä määritteli kulutuksen käsitteellisen tason ja kuluttajat siihen liittyvän kulutuksen sisällön. Vaikka kuluttajien mukanaolo toi suurta lisäarvoa tutkimukselle, ei se vähennä tutkimus- ja asiantuntijatyötä, jota tarvitaan erityisesti laskelmissa ja hyödykkeiden hinnoittelussa. Hyödykkeiden lopullisia määriä joudutaan pohtimaan tilastoja ja aiempia tutkimuksia hyödyntäen. Lisäksi edustavien hintojen keruu on varmistettava moneen kertaan. Myös asumiskustannusten määrittelyssä joudutaan tekemään valintoja ja rajauksia. (Storms ja van den Bosch 2010.) Elämäntapojen kuvaus jää viitebudjeteissa väistämättä mallin tasolle, vaikka vaihtoehtoja kuvattaisiin.

Kuluttajalähtöinen menetelmä tuotti aineksia laajempaan pohdintaan kulutuksen kohtuullistamiseksi taloudellisista tai ekologisista syistä. Toistaiseksi ei ole olemassa perusteltua objektiivista menetelmää yleispätevän absoluuttisen, kohtuullisen kulutustason luomiseksi, vaan kyse on aina isosta määrästä sopimuksia budjetin laatijoiden kesken. (Aatola ja Viinisalo 1995.) Viitebudjeteilla voidaan luoda euromääräiset raamit kulutukselle, mutta kuluttajat kuitenkin omassa elämässään viime kädessä tekevät yksilöllisiä valintoja näiden raamien puitteissa. Viitebudjetit kuvaavat kuitenkin kulu- tusta varsin hyvin sekä auttavat ymmärtämään kuluttajien hyödykevalintoja ja ottamaan huomioon kulutukseen vaikuttavia tekijöitä.

Kun viitebudjettien laadinnan perustyö on tehty, voidaan niiden pohjalta laskea viitebudjetteja erilaisille kotitaloustyypeille, joilla on esimerkiksi toimeentulo-ongelmia. Tällaisia kotitalouksia ovat opiskelijat ja yksinhuoltajataloudet sekä eri-ikäisten lasten ja erikokoiset lapsiperheet. Viitebudjettien päivitystä tarvitaan ensinnä hyödykkeiden hintoihin ja viimeistään viiden vuoden päästä niiden laadinnasta myös hyödykekorien sisältöön. Viitebudjetit ovat osoittaneet tarpeellisuutensa käytännössä monella tavalla. Viitebudjetit olivat keskeisessä roolissa vuoden 2011 alussa tehdyssä perusturvan riittävyyden arvioinnissa (Terveyden ja hyvinvoinnin laitos 2011). Ehdotuksessa velkajärjestelylain uudistamiseksi esitettiin velallisille elinkustannusosaa, joka pohjautuu viitebudjetteihin (Oikeusministeriö 2011). Nämä molemmat poliittiset toimenpiteet asettavat paineita viitebudjettien jatkuvalla päivittämiselle. Viitebudjettien hyödyntämistä kokeillaan myös käytännön talous- ja velkaneuvontatyössä. Lisäksi viitebudjetit herättivät yleistä mielenkiintoa julkisessa keskustelussa.

5 Johtopäätökset

Tässä raportissa on tarkasteltu erilaisin menetelmin kohtuullisena pidettävän kulutuksen sisältöä ja tasoa. Lähestymistapoina ovat olleet Tilastokeskuksen kulutustutkimukseen pohjautuvat analyysit pienituloisten ja vähän kuluttavien kulutusrakenteesta sekä kohtuullisen kulutuksen viitebudjetit. Kulutusmenoihin pohjautuvissa lähestymistavoissa on tarkasteltu ensisijaisesti eri hyödykeryhmien kulutusmenoja, kun taas kohtuullisen minimin viitebudjettien euromääräinen kulutus täydentyy sisällöllisellä kuvauksella.

Taulukossa 7 on esitetty eri lähestymistapojen tuottamat tulokset mahdollisimman vertailukelpoisessa muodossa. Taulukossa vertaillaan viitebudjetteja ja pienituloisten kulutusta keskimääräisiin kulutusmenoihin eri väestöryhmissä. Pienituloisiksi on tässä tarkastelussa määritelty alimpaan tulokvintiiliin kuuluvat kotitaloudet. Pienituloisten kulutusmenot ja eri kotitaloustyyppien keskimääräiset menot ovat väestötasolle painotettuja keskiarvoja. Hyödykeryhmien luokittelu poikkeaa hieman edellisissä luvuissa käytetyistä luokituksista, koska tavoite oli tehdä eri menetelmin saadut tulokset mahdollisimman vertailukelpoiksi. Kulutustutkimuksen asumismenoihin on otettu mukaan omaan vakinaiseen asuntoon liittyvät menot (ks. liitetaulukko 1). Taulukossa 6 esitettyjen viitebudjettien asumis- ja liikkumismenoille laskettiin puolestaan koko maata koskevat keskiarvot. Eri menetelmin saatuja lukuja verrattaessa täytyy muistaa, että kestokulutustavaroita käsitellään niissä eri tavoilla: kulutustutkimusaineistossa on mukana kestokulutushyödykkeiden hankintahinnat, kun taas viitebudjeteissa on pyritty arvioimaan niiden kestoikä ja hankintahinnan pohjalta vuotuinen kuluminen (ks. edellä luku 4.2).

Taulukon 7 perusteella sovelletut erilaiset lähestymistavat tuottivat verrattain yhtenäisen ja toisiaan tukevan kuvan. Joissakin hyödykeryhmissä eroja on kuitenkin havaittavissa. Elintarvikkeiden kulutus on odotetusti suurinta keskimääräisessä kulutuksessa, vähäisintä kulutus on pienituloisilla. Erot kotitalouksien välillä vaihtelevat eri laskentatavoilla: lapsettomilla pareilla pienituloisten kulutus on selvästi vähäisempää kuin keskimäärin ja viitebudjeteissa, lapsiperheillä keskimääräinen kulutus selvästi suurempaa kuin pienituloisilla ja viitebudjeteissa sekä yksin asuvien menot kaikilla laskentatavoilla hyvin lähellä toisiaan. Viitebudjettien elintarvikemenoissa lähtökohdaksi oli otettu ruokailu, jolla voidaan ylläpitää terveyttä ja yleisemminkin hyvinvointia. Aterioiden koostamisessa hyödynnettiin Valtion ravitsemusneuvottelukunnan suosituksia. Ruokabudjettiin sisällytettiin viisi ateriaa päivässä: aamiainen, lounas, välipala, päivällinen ja iltapala. Terveellinen ja monipuolinen ruokailu maksaa luonnollisesti jonkin verran enemmän kuin halvin mahdollinen ja usein yksipuolinen ruokavali, johon erityisesti pienituloiset voivat joutua tukeutumaan.

Taulukko 7. Viitebudjetit (VB), pienituloisten keskimääräinen kulutus (tulo) ja koko väestön keskimääräinen kulutus (ka.) eri kotitaloustyypeissä (euroa/kk, vuoden 2010 hintatasossa).

Hyödykeryhmät	Lapseton pari			Lapsiperhe			Yksin asuva < 45			Yksin asuva > 65		
	VB	Tulo	Ka.	VB	Tulo	Ka.	VB	Tulo	Ka.	VB	Tulo	Ka.
Elintarvikkeet	389	310	405	513	528	559	145	150	162	193	184	191
Alkoholi ja tupakka	-	77	101	-	72	83	-	36	46	-	12	15
Vaatetus	89	27	134	222	142	208	45	47	60	31	25	27
Asuminen	866	348	459	1069	563	564	522	353	371	635	226	258
Kotitaloustarvikkeet	50	102	200	73	150	240	37	39	66	38	42	56
Terveys	32	94	106	40	84	110	22	29	38	25	85	98
Liikenne	136	238	577	729	559	728	68	113	278	68	44	86
Tietoliikenne	99	61	82	109	130	125	80	65	61	80	33	36
Kulttuuri ja vapaa-aika	82	187	376	111	308	531	52	130	216	63	80	112
Koulutus	0	2	7	0	6	9	0	4	4	0	0	1
Hotellit, kahvilat ja ravintolat	117	76	161	286	84	174	134	77	138	0	8	14
Muu	67	158	409	98	362	560	46	105	188	45	82	113
Yhteensä	1 927	1 680	3 016	3 250	2 988	3 892	1 151	1 148	1 629	1 178	821	1 008
Ilman asumismenoja	1 061	1 332	2 557	2 181	2 425	3 327	629	796	1 258	543	595	750

Viitebudjettien mukaiset ja pienituloisten kulutuksen perusteella lasketut vaatetusmenot olivat tasoltaan keskimääräisen kulutuksen luokkaa yksin asuvien ryhmissä. Lapsettomien parien kohdalla sekä viitebudjetti että pienituloisten kulutus oli kuitenkin selvästi alle keskimääräisen kulutuksen. Viitebudjettien ja pienituloisten kulutuksen yhtäläisyyttä voidaan selittää sillä, että vaikka kulutustutkimusaineiston ja viitebudjettien menojen laskemistavat poikkeavat suuresti toisistaan, olivat juuri vaatetusmenot elintarvikemenojen ohella viitebudjettien laadinnassa erityisen huomion kohteena. Tämä saattaa korostaa hyödykeryhmän osuutta kulutuskorissa. Viitebudjetissa lapsiperheiden vaatetusmenot ylittivät vähäisessä määrin lapsiperheiden keskimääräisen vaatetusmenotason ja reippaammin pienituloisten lapsiperheiden keskimääräisen tason. Yksi selitys tälle voi olla se, että viitebudjettiperheessä lapset oli oletettu sen ikäisiksi (4- ja 10-vuotiaat), että he kuluttavat paljon vaatteita. Toinen selitys voi olla se, että todellisudessa pienten lasten vaatteita kierrätetään paljon, mutta viitebudjetin laskelmiin otettiin uusien vaatteiden hinnat.

Asumisen merkitys kotitalouksien menorakenteessa näkyy kaikissa tarkasteluissa. Asumismenoista löytyy kuitenkin suurimmat erot menetelmien välillä. Viitebudjettien pohjana toimivat vapaarahoitteisten vuokra-asuntojen markkinavuokrat. Viitebudjettien asumismenoja saattavat kasvattaa myös oletuksena käytetyt asuntojen koot: alle 45-vuotiaan yksin asuvan asunnon oletuskoko oli 45 m², yli 65-vuotiaan yksin asuvan 55 m², keski-ikäisen parin 75 m² sekä lapsiperheen 92 m². Sen sijaan kulutustutkimusaineiston pohjalta lasketut keskimääräiset asumismenot mittaavat omaan asuntoon liittyviä menoja, jotka ovat sidoksissa muun muassa siihen, asuuko kotitalous vuokra- vai omistusasunnossa. Omistusasumiseen liittyvät menot vähenevät elämänsäajan aikana, kun asuntolainojen korkojen osuus menoista vähenee tai niitä ei ole lainkaan, mikäli ihminen asuu velattomassa omistusasunnossa. (ks. Niemelä 2008a.) Menetelmien välisten erojen takia viitebudjettien asumismenot ovat kaikissa kotitaloustyypeissä keskimääräisiä asumismenoja selvästi suuremmat.

Myös kotitalouksien liikennemenot ovat merkittävät, vaikka liikuttaisiinkin julkisia liikennevälineitä hyödyntäen. Viitebudjeteissa lähtökohtana liikkumisessa on ollut julkisen liikenteen käyttö, mikä tosin asettaa kansalaiset eriarvoiseen asemaan maan eri osissa, sillä haja-asutusalueella liikkumiseen tarvitaan usein välttämättä oma auto, mikä näkyy kulutustutkimuksen luvuissa. Viitebudjeteissa

liikkumisvälineeksi on laskettu myös polkupyörä. Viitebudjeteissa vain lapsiperheiden budjettiin on laskettu mukaan auto, mikä tuo tämän laskelman keskimääräisen kulutuksen lukuihin. Muissa kotitaloustyypeissä viitebudjettien poikkeamat kulutustutkimuksen luvuista ovat mainitusta syystä suhteellisen suuret. Pienituloisten keskimääräiset liikennemenot ovat puolestaan kaikissa kotitaloustyypeissä keskimääräisiä menoja pienemmät. Heillä ei oletettavasti ole mitään kulkuvälineitä, ja myös julkisen liikenteen käyttö on hyvin rajoittunutta.

Tietoliikennemenot ovat eri lähestymistavoilla mitattuna hyvin lähellä toisiaan. Tämä johtunee siitä, että viitebudjeteissa tämä kulutusmenoryhmä oli hyvin samansisältöinen kulutustutkimusaineiston kanssa. Lähellä toisiaan olevat luvut kertovat myös tämän alueen kulutuksen välttämättömyydestä tai vähäisestä variaatiosta erilaisten kuluttajien kesken.

Kulttuuriin ja vapaa-aikaan liittyvien menojen osalta viitebudjetit ovat kitsaita kaikille kotitaloustyypeille. Siitä huolimatta, että myös pienituloisten kulttuuri- ja vapaa-ajan menot ovat keskimääräisiä menoja pienemmät, pienituloisten keskimääräinen kulutus on selvästi suurempaa kuin viitebudjettien tarjoama menotaso. Viitebudjetit sen sijaan tarjoavat erityisesti lapsiperheille huomattavan suuren euromäärän hyödykeryhmään ”hotellit, kahvilat ja ravintolat”. Luvun suuruus johtuu siitä, että luvussa on mukana perheen molempien aikuisten työpaikkaruokailu ja koko perheelle yksi ravintola-ateria kerran kahdessa viikossa.

Myös terveydenhoitomenot poikkeavat toisistaan kulutustutkimuksen keskimääräisten menojen ja viitebudjetteihin perustuvien menojen tarkasteluissa. Kulutustutkimuksen mukaan terveydenhoitomenot korostuvat vähän kuluttavien kulutusrakenteessa (luku 3.2). Sen sijaan viitebudjeteissa terveydenhoitomenot olivat erittäin pienet, sillä näissä laskelmissa ihmisten oletettiin olevan terveitä. On selvää, että tämä oletus ei useinkaan pidä paikkaansa todellisessa elämässä.

Viitebudjettien mukaiset ja pienituloisten kulutuksen perusteella yhteenlasketut kulutusmenot eri kotitaloustyypeillä ovat suhteellisen lähellä toisiaan huolimatta siitä, että niin niihin käytetyt aineistot kuin analyysimenetelmätkin ovat hyvin erilaisia. Sen sijaan keskimääräinen kulutus on huomattavasti korkeammalla tasolla. Taulukossa 8 verrataan viitebudjettien ja pienituloisten kokonaismenoja vastaavien kotitaloustyyppien keskimääräisiin kokonaismenoihin.

Viitebudjetit ja pienituloisten keskimääräiset kulutusmenot jäävät alle keskimääräisten kulutusmenojen. Ainoa poikkeus on yksin asuvien yli 65-vuotiaiden viitebudjetti, jossa asumismenot on arvioitu selvästi suuremmiksi kuin ne kulutustutkimusaineistojen perusteella ovat. Tämä johtuu siitä, että viitebudjeteissa asumismenot on arvioitu vapaaehtoisten vuokra-asuntojen markkinavuokrien perusteella, kun taas todellisuudessa iäkkäät ihmiset asuvat usein vanhoissa ja velattomissa omistusasunnoissa. Ilman asumismenoja yksin asuvien yli 65-vuotiaiden viitebudjetti olisi 72 % keskimääräisistä kulutusmenoista. Pienituloisten kulutus jää kotitaloustyyppistä riippuen 56–81 % keskimääräisistä kulutusmenoista. Viitebudjeteissa vaihtelu on hieman suurempaa. Menetelmät antavat yhteneväisimmän kuvan yksin asuvien alle 45-vuotiaiden ja lapsiperheiden kulutusmenoista. Molempien menetelmien mukaan keski-ikäisten lapsettomien parien kulutus jää eniten jälkeen keskimääräisistä kulutusmenoista.

Yksi merkittävä ero kulutustutkimukseen pohjautuvissa tutkimustuloksissa ja viitebudjettilaskelmissa on se, että kulutustutkimus tuo esille kaikki kuluttajien toteuttamat hyödykehankinnat, joista kaikki luonnollisestikaan eivät ole välttämättömiä. Kulutus on siinä mielessä suhteutettu yhteiskunnassa vallitsevaan tasoon. Kohtuullisen minimin viitebudjetit puolestaan ottavat kantaa siihen, mihin hyödykkeisiin erityyppisillä kotitalouksilla tulisi olla varaa.

Lopuksi arvioidaan vielä sitä, miten nyt saatuja tuloksia voidaan käyttää arvioitaessa perusturvan riittävyttä. Perusturvan riittävyyden arviointiraportissa todettiin, että eläkkeensaajia lukuun ottamatta perusturva kattaa vain noin kaksi kolmasosaa kohtuulliseksi katsotusta minimikulutuksesta (Terveiden ja hyvinvoinnin laitos 2011). Taulukossa 9 esitetään neljän hypoteettisen kotitaloustyyppin saamat perusturvaetuudet sekä viitebudjettien ja pienituloisten kulutusmenot ja näiden suhteet prosentteina. Analyysissä oletetaan, että alle 45-vuotias henkilö on työtön ja saa työmarkkinatukea sekä yleistä asumistukea suurimman mahdollisen määrän. Hänen käytettävissä olevat tulonsa ovat tällöin 865 euroa kuukaudessa. Yksin asuva yli 65-vuotias on eläkeläinen, joka saa täyden takuueläkkeen sekä enimmäismäärän eläkeläisen asumistukea. Käytettävissä olevat tulot ovat näillä oletuksilla 1 135 euroa kuukaudessa. Lapsettoman pariskunnan kohdalla molemmat saavat työmarkkinatukea ja yleistä asumistukea, jolloin heidän tulonsa ovat 1 641 euroa. Kaksilapsisessa lapsiperheessä kotitalouden tulot muodostuvat korotetuista työmarkkinatuista, lapsilisistä sekä yleisestä asumistuesta. Yhteenlasketut etuudet heillä ovat 2 344 euroa kuukaudessa. Taulukossa 9 tarkastellaan näiden edellä mainittujen etuuksien tuomia tuloja suhteessa pienituloisten keskimääräisiin kulutusmenoihin ja viitebudjetteihin.

Perusturvaetuuksien riittävyys vaihtelee eri kotitaloustyypeissä. Lisäksi perusturvaetuuksien riit-

Taulukko 8. Viitebudjettien ja pienituloisten kulutusmenot suhteessa keskimääräisiin kulutusmenoihin erilaisissa kotitaloustyypeissä (%).

	Yksin asuva < 45	Yksin asuva > 65	Lapseton pari	Lapsiperhe
Viitebudjetti	70,7	116,9	63,9	83,5
Pienituloiset, alin tulokvintiili	70,5	81,4	55,7	76,8

Taulukko 9. Perusturvaetuuksien suhde pienituloisten kulutukseen ja viitebudjettien menoihin vuoden 2010 hintatasossa.

	Etuudet yhteensä, €/kk	Pienituloisten kulutus, €/kk	Viitebudjetti, €/kk	%:a pienituloisten kulutuksesta	%:a viitebudjetista
Yksin asuva < 45	865	1 148	1 151	75,3	75,2
Yksin asuva > 65	1 135	821	1 178	138,2	96,3
Pariskunta	1 641	1 680	1 927	97,7	85,2
Lapsiperhe	2 344	2 988	3 250	78,4	72,1

tävyydestä saatava kuva vaihtelee jonkin verran riippuen siitä, verrataanko etuuksien tasoa pienituloisten kulutukseen vai viitebudjettiin. Parhaiten perusturva näyttäisi kattavan yksin asuvan yli 65-vuotiaan kohtuullisen kulutuksen. Peruseläketurva ylittää pienituloisten keskimääräisen kulutuksen ja se on lähes 100 % myös viitebudjetista. Sama tulos saatiin perusturvan riittävyyden arviointiraportissa (Terveiden ja hyvinvoinnin laitos 2011). Yksin asuvan alle 45-vuotiaan saamat etuudet kattavat noin kolme neljäsosaa molempien laskentatapojen mukaisista menoista. Lapsettoman keski-ikäisen pariskunnan perusturva on lähes samansuuruinen kuin pienituloisten keskimääräinen kulutus. Sillä pystyisi hankkimaan 85 % viitebudjetin kulutuskorista. Lapsiperheille perusturvaetuedet mahdollistavat vain 72 % viitebudjetin mukaisesta kulutuskorista. Lapsiperheiden perusturvan taso jää myös pienituloisten keskimääräisiä kuluksimenoja pienemmiksi.

Tuloksia tarkasteltaessa täytyy muistaa, että muodostetut esimerkkitaloudet ovat hypoteettisia ja lisäksi mukana ovat vain tärkeimmät perusturvaetuedet. Todellisessa elämässä tämäntyyppiset kotitaloudet joutuvat todennäköisesti turvautumaan lisäksi toimeentulotukeen. Siitä huolimatta lienee perusteltua todeta, että nykyisen perusturvan tasolla etuuksien varassa elävät kotitaloudet eivät kykene, mahdollisesti joitakin eläkeläisryhmiä lukuun ottamatta, saavuttamaan edes minimikulutuksen tasoa.

Lähteet

- Aatola L. Kyllä kansa tietää? Kansalaisten käsityksiä vähimmäisturvan tasosta. Helsinki: Kuluttajatutkimuskeskus, Työselosteita ja esitelmiä 64, 2001.
- Aatola L. Näkökulmia kohtuulliseen kulutukseen. Julkaisussa: Ahlqvist K, Raijas A, toim. Erilaisia kulutusuria Suomessa. Helsinki: Tilastokeskus, Edita, 2004: 25–41.
- Aatola L, Viinisalo M. Kohtuullinen kulutus. Määrittelyn ja mittaamisen mahdollisuuksia ja ongelmia. Helsinki: Kuluttajatutkimuskeskus, Julkaisu- ja 1, 1995.
- Aatola L, Viinisalo M. Mitä eläminen maksaa? Tarvebudjetti vähimmäisturvan arvioinnin tukena. Laskentamenetelmän ja aineiston kuvaus. Helsinki: Kuluttajatutkimuskeskus, Työselosteita ja esitelmiä 46, 1998.
- Aatola L, Viinisalo M. Mitä eläminen maksaa? Tarvebudjetti vähimmäisturvan arvioinnin tukena. Helsinki: Stakes, Raportteja 237, 1999.
- Ahlqvist K. Kulutus, tieto, hallinta: Kulutuksen tilastoinnin muutokset 1900-luvun Suomessa. Helsinki: Tilastokeskus, Tutkimuksia 252, 2010.
- Ahlqvist K, Berg M-A. Kotitalouksien kulutusmenojen muutossuunnat. Helsinki: Tilastokeskus, Tulot ja kulutus 21, 2003.
- Ahlqvist K, Pajunen A. Kotitalouksien kulutusmenojen muutokset 1990-luvulla. Helsinki: Tilastokeskus, Tulot ja kulutus 28, 2000.
- Allen RGD, Bowley AL. Family expenditures. London: Staple Press, 1935.
- Autoliitto. Autoilun kustannukset. Helsinki: Autoliitto, 2011. Saatavissa: <http://www.autoliitto.fi/testit_ja_ajoneuvot/autoilun_kustannukset>.
- Borgeraas E. Et standardbudsjett for forbruksutgifter. Lysaker: Statens institutt for forbruksforskning (SIFO), Rapport nr. 101, 1987.
- Bradbury B. The living standards of the low income self-employed. The Australian Economic Review 1997; 30 (4): 347–389.
- Bradshaw J, toim. Budget standards for the United Kingdom. Aldershot: Ashgate, 1993.
- Bradshaw J, Mitchell D, Morgan J. Evaluating adequacy. The potential of budget standards. Journal of Social Policy 1987; 16 (2): 165–181.
- Bradshaw J, Middleton S, Davis A et al. A minimum income standard for Britain. What people think. York: Joseph Rowntree Foundation and Loughborough University, 2008: Saatavissa: <<http://www.jrf.org.uk>>.
- Christensen B. Standardbudget for privatøkonomi. En foranalyse. København: Forbrugerstyrelsen, Rapport 3, 1991.
- Deaton AS, Muellbauer J. Economics and consumer behavior. Cambridge: Cambridge University Press, 1980.
- FBU (Family Budget Unit). Publications. York: University of York, 2010: Saatavissa: <<http://www.york.ac.uk/res/fbu/publications.htm>>.

- Forma P, Heikkilä M, Keskitalo E. Mikä on kohtuullinen minimi? Vähimmäisturvan taso konsensusmenetelmällä arvioituna. Helsinki: Stakes, Raportteja 240, 1999.
- Glennister H. United States poverty studies and poverty measurement. The past twenty-five years. *Social Service Review* 2002; 76 (1): 83–107.
- Hagfors R. Kohtuullisen kulutuksen korit. Profiointia itseorganisoituvilla neuroverkoilla. Helsinki: Kela, Nettityöpapereita 24, 2011.
- Handbook of reference budgets. On the design, construction and application of reference budgets. Linz: European Consumer Debt Network, 2009.
- HE 50/2010. Hallituksen esitys eduskunnalle laeiksi takuueläkkeestä ja eräiden siihen liittyvien lakien muuttamisesta.
- HE 108/2010. Hallituksen esitys eduskunnalle laiksi kansaneläkeindeksistä annetun lain muuttamisesta.
- Hiilamo H, Niemelä M. Paras turva perheessä? Suomen kotitalouksien väliset tulonsiirrot kansainvälisessä vertailussa. Julkaisussa: Pessi AB, Saari J, toim. Hyvien ihmisten maa. Auttaminen kilpailukyky-yhteiskunnassa. Helsinki: Diakoniammattikorkeakoulu, Julkaisuja A31, 2011: 145–163.
- Hirsch D, Davis A, Smith N. A minimum income standard for Britain 2009. York: Joseph Rowntree Foundation, 2009. Saatavissa: <www.jrf.org.uk>.
- Hirsch D. Reference budgets in Europe. Final European Conference on Reference Budgets, Reference Budgets for Social Inclusion, October 2009, Vienna, 2010.
- Hjelt V. Tutkimus ammattityöläisten toimeentuloehdoista Suomessa 1908–1909. Helsinki: Työtilasto XIII, 1912.
- Kiander J, Riihelä M, Sullström R. Ikääntyneiden kulutuskäyttäytyminen: miten tulevaisuuden eläkeläiset kuluttavat? Julkaisussa: Ikääntyminen voimavarana. Helsinki: Valtioneuvoston kanslia, Tulevaisuusselonteon liiteraportti 5, Valtioneuvoston kanslian julkaisusarja 33, 2004: 104–111.
- KM 1971:A25. Sosiaalihuollon periaatekomitean mietintö I.
- KM 1974:32. Sosiaalihuollon periaatekomitean mietintö II.
- Kosunen V. Paljonko on riittävästi? Vähimmäisetuuksien riittävyyden arviointia kulutuksen näkökulmasta. Helsinki: Stakes, Raportteja 232, 1999.
- L 1412/1997. Laki toimeentulotuesta.
- L 191/2001. Laki toimeentulotuesta annetun lain muuttamisesta.
- Laakso S. Asuntomarkkinoiden alueellinen kehitys Suomessa 1980- ja 1990-luvulla. Helsinki: Valtion taloudellinen tutkimuskeskus, Keskustelualoitteita 221, 2000.
- Lehtinen A-R, Varjonen J, Raijas A, Aalto K, Pakoma R. Mitä eläminen maksaa? Kohtuullisen minimin viitebudjetit. Helsinki: Kuluttajatutkimuskeskus, Julkaisuja 4, 2010.
- Mack J, Lansley S. Poor Britain. London: Allen and Unwin, 1985.
- Mankinen R. Yksityinen kulutus. ETLA Suhdanne 1994; 2, 50–56.
- Marx K. Valitut teokset. Osa I. Petroskoi: Karjalan ASNT:n valtion kustannusliike, 1958.
- Maula J, Pantzar M, Raijas A. Kulutuksen trendit. Helsinki: Kuluttajatutkimuskeskus, Julkaisuja 10, 1995.
- Moisio P. Vähimmäisturva ja köyhyysraja Suomessa. Selvitys sosiaaliturvan kokonaisuudesta (SATA) komitealle. Helsinki: Terveiden ja hyvinvoinnin laitos, Avauksia 9, 2009.
- Niemelä M. Pienituloisuuden ja pienimenoisuuden välisen suhteen kehitystrendit Suomessa 1966–2001. Kansantaloudellinen Aikakauskirja 2003; 99 (3): 278–293.
- Niemelä M. Tulot, kulutus ja toimeentulo. Tutkimuksia pienituloisuuden ja kulutuksen välisistä yhteyksistä. Turku: Turun yliopisto, Annales Universitatis Turkuensis C:229, 2005a.
- Niemelä M. Sukulaisten ja ystävien taloudellinen apu. Tärkeä osa huono-osaisten toimeentuloa? Yhteiskuntapolitiikka 2005b; 70 (4), 417–420.
- Niemelä M. Asumiskustannukset ja alueelliset toimeentuloerot. Julkaisussa: Ahlqvist K, Raijas A, Perrels A, Simpura J, Uusitalo L, toim. Kulutuksen

- pitkä kaari. Niukuudesta yksilöllisiin valintoihin. Helsinki: Palmenia-kustannus, 2008a: 151–179.
- Niemelä M. Ikääntyvän väestön kulutustapojen muutokset vuosina 1966–2001. Julkaisussa: Tuominen E, toim. Näkökulmia eläkeläisten hyvinvointiin. Toimeentulosta kulutukseen ja ajankäyttöön. Helsinki: Eläketurvakeskus, Raportteja 4, 2008b: 31–64.
- Niemelä M, Raijas A. Lapsiperheiden kulutus ja perheen sisäinen päätöksenteko. Julkaisussa: Hämäläinen U, Kangas O, toim. Perhepiirissä. Helsinki: Kela, 2010: 118–143.
- Oikeusministeriö. Velkajärjestelyn uudistaminen. Helsinki: Oikeusministeriö, Mietintöjä ja lausuntoja 11, 2011.
- Pajunen A, Pohjanpää K. Pienituloisten menot. Hyvinvointikatsaus 2000; 4, 34–40.
- Pakoma R. Mitä syöminen maksaa? Kuluttajien näkemyksien pohjalta laadittu kohtuullisen minimin ruokabudjetti. Helsinki: Kuluttajatutkimuskeskus, Työselosteita ja esitelmiä 126, 2010.
- Peltoniemi A, Varjonen J. Elintarvikkeiden alv-alennus ja hintakehitys. Hintaseurannan tulokset ja katsaus kuluttajahintaa määrittäviin tekijöihin. Helsinki: Kuluttajatutkimuskeskus, Julkaisuja 1, 2010.
- Pulliainen A. Kuluttajapaneeli. Helsinki: Kuluttajatutkimuskeskus, 2009.
- Riihelä M. Kotitalouksien kulutus ja säästäminen. Ikäprofiilien ja kohorttien kuvaus. Helsinki: Valtion taloudellinen tutkimuskeskus, Keskustelualoitteita 386, 2006.
- Rowntree BS. Poverty. A study of town life. London: Thomas Nelson, 1901.
- Rowntree BS. The human needs of labour. London: Macmillan, 1937.
- Rowntree BS, Lavers GR. Poverty and the welfare state. London: Macmillan, 1951.
- Räsänen P. Tieto- ja viihdekulutuksen muotoutuminen eri väestöryhmissä. Sosiologia 2005; 42 (1): 19–34.
- Sauli H, Pajunen A. Lapsen kulutus. Julkaisussa: Suomalainen lapsi 2007. Helsinki: Tilastokeskus ja Stakes, 2007: 321–335.
- Saunders P. Development of indicative budget standards for Australia. Project outline and research methods. Sydney: University of New South Wales, Social Policy Research Centre, BSU Working Paper Series No. 1, 1996.
- Saunders P. Using budget standards to assess the well-being of families. Sydney: University of New South Wales, Social Policy Research Centre, SPRC Discussion Paper No. 93, 1998.
- Saunders P, Chalmers J, McHugh M, Murray C, Bittman M, Bradbury B. Development of indicative budget standards for Australia. Sydney: University of New South Wales, Social Policy Research Centre, Policy Research Paper No. 74, 1998.
- Sihvo T. Pienituloisten kulutus 1990–94. Julkaisussa: Heikkilä M, Uusitalo H, toim. Leikkausten hinta. Tutkimuksia sosiaaliturvan leikkauksista ja niiden vaikutuksista 1990-luvun Suomessa. Helsinki: Stakes, Raportteja 208, 1994, 165–179.
- Smith A. An inquiry into the nature and causes of the wealth of nations. Chicago, IL: The University of Chicago Press, 1976 [alkuperäinen julkaisu 1776].
- Sosiaali- ja terveysministeriö. Vähimmäisturvatyöryhmän loppumuistio. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö, Työryhmämuistioita 25, 1994
- Sosiaali- ja terveysministeriö. Toimeentulotuki. Opas toimeentulotukilain soveltajille. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö, Julkaisuja 11, 2007.
- Sosiaali- ja terveysministeriö. Sosiaaliturvan uudistamiskomitean (SATA) ehdotukset sosiaaliturvan uudistamiseksi. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö, Selvityksiä 62, 2009.
- Storms B, van den Bosch K. Mutual learning on reference budgets. Lessons learned. Julkaisussa: Handbook of reference budgets. On the design, construction and application of reference budgets. Linz: European Consumer Debt Network, 2010: 122–131.
- Sullström R. Mitä lapsi maksaa? Engelin ja Rothbartin menetelmien sovellutus Suomen kotitaloustiedustelujen aineistoilla. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö, Selvityksiä 1, 1989.

Suoniemi I, Sullström R. The structure of household consumption in Finland 1966–1990. Helsinki: Government Institute for Economic Research, VATT Research Reports 27, 1995.

Terveyden ja hyvinvoinnin laitos. Perusturvan riittävyyden arviointiraportti. Avauksia 4, 2011.

Tilastokeskus. Asunnot ja asuinolot. Asuinolot Suomessa vuonna 2008. Helsinki: Tilastokeskus, SVT, 2009. Saatavissa: <http://www.stat.fi/til/asas/2008/asas_2008_2009-12-15_kat_001_fi.html>.

Townsend P. Poverty in the United Kingdom. A survey of household resources and standards of living. London: Penguin Books, 1979.

Uusitalo L, Lindholm M. Kulutus ja lama. Kuluttajien kokemukset, odotukset ja sopeutuminen lamaan. Helsinki: Helsingin kauppakorkeakoulu, Helsingin kauppakorkeakoulun julkaisuja D-209, 1994.

van den Bosch K. Identifying the poor. Using subjective and consensual measures. Aldershot: Ashgate, 2001.

Varjonen J, Aalto K. Kotitalouksien palkaton tuotanto ja ostopalvelujen käyttö. Helsinki: Kuluttajatutkimuskeskus. Julkaisuja 1, 2010. Saatavissa: <http://www.kuluttajatutkimuskeskus.fi/files/5454/2010_02_julkaisu_kotsa.pdf>.

Verohallinnon päätös 1017/2008. Verohallinnon päätös vuodelta 2009 toimitettavassa verotuksessa noudatettavista luontoisetujen laskentaperusteista. Saatavissa: <http://www.vero.fi/fi-FI/Syventavat_veroohjeet/Verohallinnon_paatokset/2008/Verohallinnon_paatosis_2009_toimi%2810002%29>.

Wilska T-A. Yksilöllisyyttä vai pakkovalintaa? Sosiaaliturvasta riippuvaisten nuorten aikuisten asema kuluttajina vuosituhannen vaihteessa. Julkaisussa: Ahlqvist K, Rajas A, toim. Erilaisia kulutusuria Suomessa. Helsinki: Tilastokeskus, 2004: 67–89.

Zaidi MA, de Vos K. Trends in consumption-based poverty and inequality in the European Union during the 1980s. *Journal of Population Economics* 2001; 14 (2): 367–390.

Zimmerman CC. Laws of consumption. *American Journal of Sociology* 1935; 41 (1): 13–30.

Liitetaulukko 1. Kulutusmenojen pääryhmien sisältö.

Hyödykeryhmä	Muuttujat
Elintarvikkeet, juomat ja ateriat	
Elintarvikkeet	A011
Alkoholittomat juomat	A012
Alkoholijuomat	A021
Tupakkatuotteet	A022
Kodin ulkopuolella syödyt ateriat	A111
Asuminen	
Menot omaan asuntoon	A0411, A04121, A04212, A04213, A04215, A04216, A0422102, A0423, A043, A0441101, A0442101, A0444101, A0444102, A0444104, A0451101, A0452, A0453101, A0454101, A0454102, A0455
Kotitaloustarvikkeet	A05
Vaatteet ja jalkineet ja niiden korjaus	A03
Vaatteet	
Jalkineet	
Terveystenhoito	A06
Lääkkeet ja farmaseuttiset tuotteet	
Lääkinnälliset laitteet ja välineet	
Lääkäri, laboratorio, fysioterapia ym. palvelut	
Sairaala- ja poliklinikkapalvelut	
Liikenne ja matkustus	
Yksityisajoneuvojen hankinta ja käyttö	A071, A072, A073, A0724, A0736
Matkustus Suomessa	A0731, A0732, A0733, A0735, A112
Matkustus ulkomaille	A0730, A096
Kulttuuri ja vapaa-aika	
Vapaa-ajan laitteet ja välineet	A091, A092, A093
Kirjat ja lehdet	A095
Kulttuuri- ja vapaa-ajan palvelut	A094
Menot vapaa-ajan asuntoon	A04122, A0424, A0441102, A0442102, A0444104, A0451102, A0453102, A0454103
Tietoliikenne	
A08	
Postimaksut	
Puhelinlaitteet	
Puhelin ja internetpalvelut ym.	
Muut menot	
Koulutuspalvelut	A10
Puhtaus ja kauneushoito	A121
Henkilökohtaiset tavarat	A122
Sosiaalipalvelut	A123
Vakuutukset	A124
Muut menot	A126, A125
Erittelemätön kulutus	A127

Liitetaulukko 2. Kulutusmenot kotitaloutta kohti eri hyödykeryhmiin 1985–2006, euroa vuoden 2010 rahassa ja suhteellinen %-osuus kokonaismenoista.

	1985		1990		1995		2001		2006	
	Euroa	%	Euroa	%	Euroa	%	Euroa	%	Euroa	%
Elintarvikkeet, juomat ja ateriat	7 861	29,8	7 696	26,2	6 815	26,3	7 219	23,7	7 517	21,2
Elintarvikkeet	5 324	20,2	5 048	17,2	4 433	17,1	4 466	14,7	4 799	13,6
Alkoholittomat juomat	506	1,9	384	1,3	395	1,5	403	1,3	404	1,1
Alkoholijuomat	409	1,5	578	2,0	545	2,1	623	2,0	607	1,7
Tupakkatuotteet	350	1,3	381	1,3	345	1,3	321	1,1	279	0,8
Kodin ulkopuolella syödyt ateriat	1 273	4,8	1 305	4,4	1 097	4,2	1 406	4,6	1 429	4,0
Asuminen	5 455	20,6	6 222	21,2	5 996	23,1	6 516	21,4	7 677	21,7
Menot omaan asuntoon	3 660	13,9	4 484	15,3	4 607	17,8	4 736	15,5	5 564	15,7
Kotitaloustarvikkeet	1 795	6,8	1 738	5,9	1 388	5,4	1 780	5,8	2 113	6,0
Vaatteet ja jalkineet	1 916	7,3	1 994	6,8	1 434	5,5	1 344	4,4	1 678	4,7
Terveydenhoito	777	2,9	979	3,3	997	3,8	1 127	3,7	1 247	3,5
Liikenne ja matkustus	5 259	19,9	6 073	20,7	4 955	19,1	7 031	23,1	8 405	23,8
Yksityisajoneuvojen hankinta ja käyttö	4 324	16,4	4 796	16,3	4 123	15,9	6 019	19,7	7 137	20,2
Matkustus Suomessa	423	1,6	473	1,6	401	1,5	419	1,4	564	1,6
Matkustus ulkomailla	513	1,9	805	2,7	432	1,7	594	1,9	705	2,0
Kulttuuri ja vapaa-aika	2 677	10,1	3 161	10,8	2 954	11,4	3 324	10,9	4 289	12,1
Vapaa-ajan laitteet ja välineet	1 330	5,0	1 507	5,1	1 380	5,3	1 700	5,6	2 112	6,0
Kirjat ja lehdet	641	2,4	689	2,3	636	2,5	536	2,1	742	2,1
Kulttuuri- ja vapaa-ajan palvelut	622	2,4	823	2,8	786	3,0	824	2,7	1 203	3,4
Menot vapaa-ajan asuntoon	85	0,3	142	0,5	152	0,6	165	0,5	232	0,7
Tietoliikenne	375	1,4	427	1,5	584	2,3	1 305	4,3	1 156	3,3
Muut menot	2 098	7,9	2 837	9,7	2 175	8,4	2 611	8,6	3 419	9,7
Koulutuspalvelut	35	0,1	56	0,2	50	0,2	71	0,2	108	0,3
Puhtaus ja kauneudenhoito	491	1,9	595	2,0	602	2,3	741	2,4	773	2,2
Henkilökohtaiset tavarat	176	0,7	248	0,8	150	0,6	150	0,5	173	0,5
Sosiaalipalvelut	258	1,0	272	0,9	268	1,0	298	1,0	379	1,1
Vakuutukset	531	2,0	703	2,4	585	2,3	719	2,4	959	2,7
Muut menot	68	0,3	101	0,3	72	0,3	66	0,2	68	0,2
Kulutus erittelemättä	539	2,0	863	2,9	447	1,7	566	1,9	959	2,7
Yhteensä	26 419	100	27 227	100	24 001	100	28 233	100	35 385	100